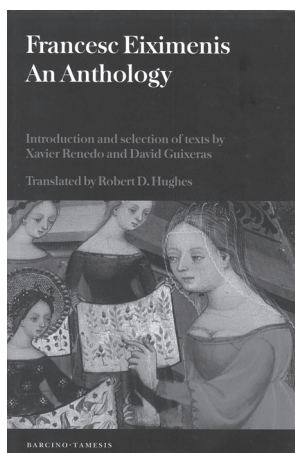

Notes bibliogràfiques

Francesc Eiximenis. An Anthology

ed. Xavier Renedo i David Guixeras, tr. Robert D. Hughes
Barcelona -Woodbridge:
Barcino - Tamesis, 2008,
165 pp.

Després de l'aparició, el 2005, d'una gran antologia dels passatges més interessants del corpus eiximenià sobre l'educació i la cultura, intitulada *Francesc Eiximenis. Llibres, mestres i sermons*, a cura de David Guixeras i de Xavier Renedo, hem de celebrar ara, tot coincidint amb els sis-cents anys de la mort del menoret, l'aparició de la traducció en anglès a càrrec de Robert D. Hughes, amb algunes actualitzacions per part dels editors. El recull del 2005 ha estat una gran

aportació en la difusió de l'opus de Francesc Eiximenis, davant la manca d'edicions modernes de la seva obra, i ara *Francesc Eiximenis. An Anthology* catapultava la figura del menoret i les seves idees sobre l'educació i la cultura més enllà de les nostres fronteres.

El «Translator's preface» explica que la traducció ha intentat ser fidel el màxim possible a l'esperit franciscà de l'estil d'Eiximenis més que no a la lletra. És a dir, que ha procurat fer accessible els textos al lector modern i que, per aquest motiu, ha introduït petits canvis a l'estil repetitiu d'Eiximenis. Amb la mancança d'equivalents de certs termes en anglès, l'autor de la traducció ha fet una selecció de sinònims dels termes que el menoret emprava amb més assiduitat, esperant no allunyar-se massa de l'essència de l'escriptor. Pel que fa a l'estructura, l'*Anthology* manté en línies generals la mateixa que *Llibres, mestres i sermons*, però presenta alguns canvis: mentre que l'antologia catalana està dividida en quatre apartats que consten de la seva pròpia introducció seguida dels textos seleccionats, la traducció anglesa presenta una única introducció que resumeix i recull les idees més importants (de les gairebé setanta-cinc pàgines introductòries de *Llibres*, en queden onze).

En un primer apartat, intitulat «From Paradise to the city»,

s'apleguen els passatges eiximenians més rellevants sobre la ignorància humana, fruit del pecat original, i els seus remeis, amb especial atenció a temes com ara el coneixement i els camins o vies per assolir la saviesa, o com el príncep ha d'adquirir saviesa mitjançant l'estudi, tot emmarcat dins del context de les ciutats naixents de l'època medieval com a focus generadors de cultura. Per a Eiximenis, les ciutats constitueixen el lloc ideal on satisfer el desig de saber dels homes. S'inclouen també una sèrie de passatges dedicats a la *translatio studii*, és a dir, a la noció que la cultura s'havia transmès des dels seus orígens a Egipte, després a Grècia, fins arribar a les ciutats i universitats de l'època d'Eiximenis.

Sota l'epígraf «Education in the home», es recullen una sèrie de fragments referits a l'educació a la llar durant l'Edat Mitjana. Eiximenis va dedicar diferents passatges del seu opus a explicar els principis que, segons ell, havien de governar l'educació dels fills a la llar familiar. Segons el franciscà, el pare era la figura que jugava un paper principal en l'educació dels fills (i també dels servents de la casa i de la seva muller), mentre que la mare tenia un paper més secundari. Els pares no s'havien de mostrar massa familiars amb els seus fills,

sinó que els havien d'educar en un règim d'amor barrejat amb una estricta disciplina. Tot i que Eiximenis no desaprovava l'ús de la violència si els fills eren desobedients, el càstig corporal havia de ser la darrera alternativa quan les altres estratègies educatives no donaven bons fruits. En tractar de l'educació de la dona, considerada intel·lectualment inferior a l'home a l'Edat Mitjana, Eiximenis exhorta els pares i els marits, encarregats de vetllar pel bon comportament d'elles i per la seva formació, a ser comprensius i tolerants amb els defectes de la natura femenina i llança un atac contra la correcció irada de la muller. Recomana, en canvi, l'ús estratègic de la por i de la vergonya per a corregir-la.

L'apartat «Education and society» conté el que podria ser definit com tot un programa d'estudi i de lectura que Eiximenis proposava per a la societat del seu temps: quins són els llibres que han de llegir els prínceps, els nobles i els ciutadans, tot distingint dos nivells d'educació, segons l'estament social dels estudiants. Eiximenis propugna que les dones, els servents i els membres de les classes baixes de la societat en tenen prou aprenent a llegir i a escriure en la llengua vernacla. En canvi, els membres de les classes altes de la societat, han de tenir coneixements de llatí, de retòrica o d'història, ja que són els responsables polítics a la cort o a les grans ciutats. El menoret també veia la lectura com un antídote contra els perills de l'oci, sobretot contra la luxúria, i es lamentava de la manca d'estudis dels nobles com a causa de la decadència de la cavalleria, ja que els aristòcrates preferien invertir el seu temps en l'exercici de les armes que en

l'exercici intel·lectual. Pel que fa a l'educació de les dones, també s'ha de tenir en compte el seu estament. Eiximenis defensava l'alfabetització de la dona no només per motius religiosos, sinó que també per raons pràctiques: les dones que sabien llegir i escriure podien estar-se més estona a casa, tot llegint llibres devots i morals, podien col·laborar a l'educació dels fills i, a més a més, podien mantenir el negoci del marit mentre era absent.

En el darrer apartat, «Education at school», es reuneixen un conjunt de textos sobre l'educació a l'escola, referits al paper del mestre, a l'ús d'activitats orals en el sistema educatiu i al regiment de vida ideal per a l'estudi i l'aprenentatge. A l'Edat Mitjana, els llibres eren llegits en veu alta i els estudiants aprenien més mitjançant l'oïda que la vista. Segons el franciscà, l'altre tipus de lectura, feta en la solitud de la cel·la d'un monestir, era ideal per a un tractat tècnic, per una suma escolàstica, o per una consulta ràpida d'una enciclopèdia o d'un llibre de sermons. Eiximenis presenta una sèrie de tècniques mnemotècniques, que consisteixen en ajudar-se dels elements visuals de la pàgina que acompanyen les paraules o la posició de les sentències per a la memorització. L'*Anthology* es clou amb una sèrie de textos que toquen aspectes com ara la importància d'un règim de vida moderat en el menjar, en el beure i en el vestit per a un correcte desenvolupament de les facultats intel·lectuals. Tot i que Eiximenis i els homes de la seva època aconsellaven un règim de vida auster als estudiants, el franciscà condemnava els excessos en l'estudi i recomanava tot un seguit de distraccions i de jocs que podien ajudar en el procés

d'instrucció i que suavitzaven les càrregues de l'estudi.

En conclusió, *Francesc Eiximenis. An Anthology* és un recull adreçat a tot tipus de lectors, des dels més especialitzats fins als que no ho són tant, que presenta novament d'una forma sintetitzada, però alhora completa, els passatges més interessants sobre l'educació i la cultura que es troben escampades al llarg del vast corpus de Francesc Eiximenis, en una traducció que de ben segur contribuirà a internacionalitzar la figura del franciscà gironí.

EVA IZQUIERDO

El Fantàstic. La Ciutat del món

Ramon Llull

ed. Lola Badia
Turnhout – Santa Coloma de Queralt: Brepols- Obrador Edèndum, 2008, 288 pp.

L'aparició del segon volum de la col·lecció *Traducció de l'Obra Llatina de Ramon Llull (TOLRL)* de l'Obrador Edèndum és una excel·lent notícia per al lector català culte però no especialista,

ja que li posa a l'abast dues de les obres més representatives de la darrera etapa intel·lectual i literària de Lull. El *Llibre de la disputa del clergue Pere i de Ramon*, el *fantàstic* va ser redactat l'octubre de 1311, probablement durant el viatge de París a Viena del Delfinat, on s'havia de celebrar el concili general de l'Església, mentre que el *Llibre de la ciutat del món* és la darrera obra que Lull escrigué durant l'estada a Messina dels anys 1313-1314, abans d'emprendre l'últim viatge a terra de sarraïns. A l'habitual rigor metodològic i filosòfic del beat cal afegir en aquests dos llibres, com a indubtable atractiu per al lector contemporani, els potents efectes dramàtics que permet el gènere en què s'inscriuen, el diàleg, i la inclusió d'elements de ficció autobiogràfica. Lola Badia ens els ofereix en traducció catalana, acarada amb el text original en llatí, i acompanyada de notes i d'una extensa introducció.

Des dels inicis de la seva trajectòria com a estudiosa de la literatura lulliana, Badia ha analitzat i vindicat el primer dels dos opuscles que ara presenta (i que ja havia traduït el 1985), reivindicant-ne l'interès literari. L'edició crítica de la ROL (vol XVI, 1988) aplegava una sèrie de textos escrits entre 1311 i 1312 i, des de llavors, n'ha aparegut també una traducció

en francès i una altra en italià. En la justificació que precedia *Teoria i pràctica de la literatura en Ramon Lull* (Barcelona: Quaderns Crema, 1992), Lola Badia apostava decididament per la incorporació del *Fantàstic* en el corpus d'obres lullianes «dotades d'expressió literària». La recerca d'uns principis generals i d'una lògica matemàtica que expliquin raonablement i unitàriament la realitat, amb la consegüent necessitat d'adoptar una terminologia precisa i exacta, que Lull desenvoluparà a través de la seva Art, i la subordinació lògica a aquest objectiu dels recursos i les formes literàries, que el du a emprar-los instrumentalment, genera sempre una tensió textual, una original fusió de materials literaris i extraliteraris, que obliga el lector a fer un esforç considerable per tal d'assumir la complexitat del text i no abaixar la guàrdia davant de fragments aparentment buits de capacitat expressiva. Badia assegura al pròleg del nostre volum que al *Fantàstic*, i també a *La ciutat del món*, «L'Art s'hi situa al rerefons i la forma dialògica guanya la partida». I certament, un cop el lector ha completat el primer dels diàlegs editats, a banda d'haver-se hagut d'enfrontar als conceptes i als termes propis de la filosofia lulliana, té la sensació d'haver presenciat una batussa dialèctica entre dos personatges pulcrament perfilats que mantenen unes

posicions irreconciliables, no tant en els temes que debaten, sinó en les actituds bàsiques amb què entomen la vida.

A *La ciutat del món*, tal com avisa Badia, l'autopresentació successiva i acumulativa de les dignitats divines, que retirades de la ciutat del món a causa de la iniquitat dels seus habitants discuteixen sobre la conveniència o no de destruir-la, engendra un tipus d'escriptura gairebé mecanitzada que esdevé molt més reiterativa del que hom es trobava a l'obra anterior. Malgrat tot, les petites modificacions que Lull introdueix en les estructures repetitives amb què construeix el diàleg, fan que el lector mantingui sempre l'atenció. A més, els sobtats efectes dramàtics que produeix la forma dialògica doten l'obra d'una sorprenent vivacitat, sobretot en la darrera part, corresponent al debat entre la Justícia divina, que ha de decidir si destrueix la ciutat, i la Misericòrdia, la Gràcia, la Humilitat i la Pietat, les dignitats que, a causa de la seva pròpia essència, demanen el perdó per als habitants de la ciutat. Valgui com a exemple aquest prec que la Misericòrdia dirigeix a la Justícia: «Admeto que, per a vós, és cert això que dieu sobre el judici existent en grau superlatiu. Però penseu en mi, i digueu-me què fareu. M'he de quedar sense cap objecte per a poder exercir el perdó? És inimaginable que feu res que vagi contra mi!» (p. 263). La reunió d'aquests dos diàlegs en un mateix volum, doncs, no només es justifica pel gènere, sinó perquè tots dos formen part d'un determinat estat d'evolució de la literatura lulliana, el que s'ha convingut a anomenar 'nova' literatura lulliana i, per tant, comparteixen certs recursos com ara la disputa, l'autobiografia o la personificació, però també el

TROBADORS

Luciano Rossi, *Cercamon. Oeuvre poétique*, París: Champion, 2009.

Paolo Di Luca, *Il trovatore Peire Bremon Ricas Novas*, Mòdena: Mucchi, 2008.

Francesco Benozzo, *Cartografie occitaniche. Approssimazione alla poesia dei trovatori*, Nàpols: Liguori, 2008.

Jean-Loup Lemaitre i Françoise Vieliard, *Portraits de troubadours. Initiales du chansonnier provençal A (Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 5232)*, amb la col·laboració de L. Duval-Arnould, Ciutat del Vaticà: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2008.

to, la intenció i una determinada projecció de l'estat d'ànim de Llull respecte als resultats de la missió que s'havia imposat.

Cal agrair el treball rigorós i exigent de la curadora que, a través de la introducció i de les notes, ofereix una guia de lectura accessible i completíssima amb la qual el lector es pot enfrontar als textos amb garanties d'èxit. Després d'exposar breument l'originalitat de la proposta lul·liana en relació als pensadors cristians coetanis, així com el sentit de la literatura en l'obra de Llull i la seva posició dins la literatura catalana i romànica, i de caracteritzar sintèticament aquesta 'nova' literatura lul·liana que emergeix a les darreries de la vida del filòsof, Badia situa les dues obres en el context vital, intel·lectual i social de l'autor i del seu temps: els viatges a París amb la intenció d'aconseguir el reconeixement acadèmic i la validació del seu mètode (que tingué com a conseqüència el pas de l'etapa quaternària de l'Art a l'etapa ternària després de la primera estada el 1287-89), i de rebre el suport dels monarques francesos, imprescindible per a l'assoliment dels seus objectius missionistes; la controvèrsia amb l'aristotelisme i l'averroisme parisenc i la bel·ligerància contra els seus presumptes errors teològics; la utilització lliure del conjunt de l'Art de l'etapa post-artística (1308-16) i «el desplegament d'un nou arsenal d'eines de combat ideològic basades en una reinterpretació de la lògica aristotèlica» (p. 24), les demostracions per equiparància, els graus superlatius i els principis correlatius; i el viatge a Messina sota l'empareda de Frederic III de Sicília, d'inclinacions espirituals i profranciscanes, on Llull creia que podria dur a terme els seus projectes d'instrucció de laics i de conversió

dels infidels, i el posterior enrrunament d'aquestes expectatives, a causa de les tribulacions polítiques i les penúries econòmiques que patia l'illa.

En els dos apartats successius, Badia efectua una anàlisi formal detallada dels dos textos i dels elements que intervenen en la seva configuració. En el cas del *Fantàstic*, analitza curosament tots els sentits que prenen els termes 'fantasia' i 'fantàstic', essencials per comprendre el sentit i l'abast de la disputa entre el clergue Pere i el personatge de Ramon, la imatge literària de Llull; rastreja les característiques que configuren les dues personalitats que topen a través de la forma dialògica i xifra el nucli fonamental de l'obra en la voluntat de bastir una art de distingir entre l'home assenyat i el fantàstic, a partir de la discussió de «consideracions notables» de les quals se'n deriven sil·logismes demostratius. Des de l'inici del diàleg, el clergue Pere, perfilat com un home va, lleuger, ignorant, errat en les seves idees teològiques (que es corresponen amb els errors que Llull atribuïa a Averrois) i superb, acusa Ramon de ser un fantàstic perquè persegueix objectius inassolibles, pretén sotmetre tots els sabers a uns mateixos principis generals i assegura que la fe es pot entendre i provar. Al seu torn, Ramon, que malgrat els seus fracassos s'ha mantingut fidel a la seva missió i no ha cercat mai el reconeixement social ni les riqueses materials, demostra que és Pere qui és un fantàstic, ja que altera contínuament l'ordre amb què Déu ha creat la natura i no adequa els seus actes a la primera intenció, perquè en lloc de lloar i honrar el Creador, busca les comoditats i les seguretats materials i, a causa de la seva accídia, no fa l'esforç de conèixer,

entendre i estimar Déu. Cal tenir en compte que, segons la filosofia natural, la fantasia és la capacitat de la ment de fer presents els objectes encara que aquests siguin absents, mitjançant les dades emmagatzemades a través dels sentits, i d'establir combinacions que no es troben en la realitat. Llull no rebutja els coneixements extrets de la fantasia, sempre i quan estiguin al servei de l'enteniment per elevar-se a la comprensió de les essències espirituals, però considera que és una potència passiva de la qual es poden extreure semblances veres o falses de les coses. Ramon pot concloure que Pere és un fantàstic perquè nega la capacitat de l'enteniment d'elevar-se cap a l'esfera de les essències i limita el coneixement humà a les dades sensibles; és a dir, fa un ús desviat de la fantasia, la qual s'extralimita en les seves funcions.

Pel que fa al segon opuscle, Lola Badia analitza l'ús de les alegories en el tractament literari de les dignitats divines i la combinació d'aquestes amb personatges humans, que ja apareixen a obres com el *Blaquerna*, el *Llibre de Santa Maria* o el *Liber lamentationis philosophiae*, i l'ús de formes d'amplificació com els exemples, les al·lusions a motius recurrents (el concepte medieval de ciutat, el debat sobre les relacions entre el poder dels reis i el dels papes, la presència del *locus amoenus* o lloc de delícia, la cavalleria...). L'editora s'atura a detallar com s'estructura el missatge i el contingut artístic que Llull vehicula a través del diàleg, afegint tres quadres explicatius que ajuden el lector a situar-se en el desenvolupament de l'argument. El primer organitza el parlament de les virtuts creades (que es queixen que la ciutat està regida pels vicis), amb el tipus de definició amb què es presenten

(essencial o descriptiva), els motius afegits a què al·ludeixen, l'estat en què es troba el món i l'exemple que utilitzen per il·lustrar la situació. El segon desenvolupa la presentació acumulativa de les dignitats divines, que discuteixen si cal destruir el món en vista de les informacions que han aportat les virtuts. Les dignitats demostren la seva essència, a vegades mitjançant sil·logismes, i despleguen els seus correlatius. Finalment, la ciutat és perdonada gràcies a la intervenció de les quatre darreres dignitats. El tercer lliga les dignitats amb els superlatius corresponents i el desplegament de la tríada de correlatius. La introducció es complementa amb la reproducció de dues il·lustracions del *Breviculum*, amb la corresponent descripció i traducció del text llatí, i cinc làmines de materials artístics.

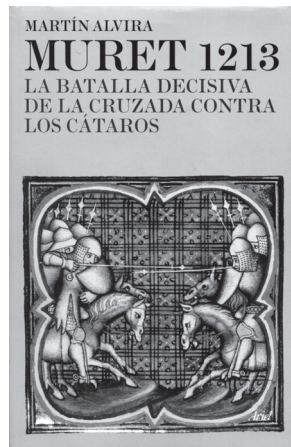
Lola Badia assenyala puntualment al llarg de la introducció i també a les notes, la creixent irritació i el to cada cop més amenaçant que afecten tant el personatge de Ramon al *Fantàstic* com els discursos de les dignitats a *La ciutat del món*. És evident que aquesta constatació cal relacionar-la directament amb l'estat d'ànim del Lull que, davant els resultats aconseguits, sent que la seva missió, en part, ha fracassat. Com diu Badia, la disputa entre Pere i Ramon està presidida pel principi de la contrarietat. Malgrat la seva capacitat de raonar i de comprendre les essències divines, Ramon es mostra impotent a l'hora de modificar la conducta errada del seu interlocutor. Mentre que un heroi com Blaquerna, que sembla tocat per l'Esperit Sant, té la potestat de reformar tota la cristianitat, Ramon, l'*alter ego* del propi Lull, no arriba ara ni a convertir un simple clergue, vanitós i ignorant. La renúncia de Ramon, al fi-

nal de *La ciutat del món*, de tornar a la ciutat al costat de les virtuts i de la justícia, atès que «ja havia anat molts cops a la Cúria i que ja havia parlat amb molts prínceps sobre l'exaltació de la fe per tot el món [...] Però no havia pogut aconseguir res de ningú, s'havien burlat d'ell i l'havien colpejat moltes vegades, i fins l'havien titllat de fantàstic» (p. 279), marca un canvi de rumb en la tasca evangelitzadora de Ramon, que veient la ineficàcia dels seus esforços amb els papes i reis cristians, decideix tornar a terres de sarraïns «per veure si podia convertir-los a la santa fe catòlica».

FRANCESC TOUS

Muret 1213. La batalla decisiva de los cruzados contra los cátaros

Martín Alvira Cabrer

Barcelona: Ariel, 2008, 438 pp.

Martín Alvira, professor d'història medieval a la Universidad Complutense de Madrid, acaba de publicar una consistent monografia sobre una de les batalles que més

va impactar l'imaginari medieval: els fets de Muret, que van enfrontar el 12 de setembre de 1213 les tropes croades, capitanejades per Simó de Montfort, amb la coalició occitano-catalana, encapçalada pel rei d'Aragó, Pere el Catòlic. En el nostre país, la història de Muret sembla nomenclàticament clara per a qualsevol persona amb una cultura general, les responsabilitats del rei d'Aragó semblen enormes i les conseqüències dels seus errors colossals. L'autor demostra, però, que l'excés d'adjectivació que ha caracteritzat la literatura sobre aquesta batalla en dificulta una interpretació històricament acceptable, difícilment conciliable amb una lectura amb interessos ideològics.

Muret 1213 és la refosa i síntesi d'un llibre anterior de l'autor, de factura més acadèmica (*12 de septiembre de 1213. El Jueves de Muret*, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 2002). La versió que ara se'n publica és una edició corregida, plena de matisos i idees noves, derivades de l'actualització bibliogràfica i també d'un aprofundiment en la reflexió sobre els fets i com explicar-los de manera entenedora i eficaç, objectiu molt apreciable en una col·lecció de divulgació com *Grandes batallas* de l'editorial Ariel. Sigui dit de passada, es tracta d'alta divulgació, fruit de l'esforç de pensar en un públic molt més ampli però no menys exigent; o, precisament perquè no és especialista en la matèria, molt més exigent. Des d'aquesta perspectiva, el llibre d'Alvira és reeixit i, com veurem, en molts sentits, modèlic.

El volum està organitzat en dos blocs íntimament connectats. Onze capítols (pp. 9-268) descriuen minuciosament els precedents de la batalla de Muret, la

CULTURA, CIÈNCIA I CUINA MEDIEVALS

Poetry, Knowledge and Community in Late Medieval France, ed. Rebecca Dixon i Finn Sinclair, Cambridge: D.S. Brewer, 2008.

Studium medievale. Revista de Cultura visual - Cultura escrita, I, Besalú: Amics de Besalú i el seu comtat, 2008.

Michèle Goyens, Pieter De Leemans i An Smets, *Science Translated: Latin and Vernacular Translations of Scientific Treatises in Medieval Europe*, Lovaina: Leuven University Press, 2008.

Carmel Ferragud Domingo, *La cura dels animals. Menescals i menescalia a la València medieval*, Catarroja: Afers, 2009.

The Book of Sent Soví. Medieval Recipes from Catalonia, ed. Joan Santanach, tr. Robin Vogelzang, Barcelona-Woodridge: Barcino-Tamesis, 2008.

batalla en si i les conseqüències de Muret, amb un estil narratiu molt viu que converteix la lectura en un veritable plaer. Hi ajuda molt el fet que Alvira ha desbastat tot l'aparat erudit de la versió de 2002 i l'ha reduït al mínim imprescindible per seguir i justificar la seva versió (o versions) dels fets. L'altre bloc inclou, en primer lloc, un tou de cinc apèndixs (pp. 269-291) on es recullen totes les dades essencials per entendre com s'ha construït la monografia –el record de Muret en l'àmbit historiogràfic, trobadoresc i eclesiàstic; l'armament de principis del segle XIII; composició i característiques de l'exèrcit d'Aragó; composició i característiques de l'exèrcit de Simó de Monfort; les xifres de la batalla–, seguits d'un aparat volgudament mínim de notes, una cronologia exhaustiva, onze quadres genealògics, vint mapes, una bibliografia comentada i un índex onomàstic (pp. 293-436).

Alvira analitza els fets de Muret des d'una perspectiva àmplia, que arrenca al segle XI amb les maniobres polítiques del casal d'Aragó a Occitània i els enfrontaments amb els Sant Gèli; l'afermament de la guerra civil occitana i les divisions internes dels senyors locals; l'aparició del catarisme, l'esperit de croada i

el papat d'Innocenci III, etc. Tots aquests factors van propiciar un escenari que va acabar conduint a la implicació del monarca aragonès en la defensa dels drets occitans (identificats amb els del casal catalanoaragonès). El camí fins a Muret, com demostra l'autor, és llarg i sinuós i res no apunta a una inevitabilitat dels fets, que podrien haver pres camins molt diferents, si es té en compte, per exemple, que els eclesiàstics del bàndol croat van intentar una solució negociada del conflicte fins al darrer minut. De fet, el rei Pere havia obtingut una solució favorable de mans d'Innocenci III, però l'actitud d'Arnau Amalric al concili de Lavaur i en els mesos posteriors va dificultar una entesa diplomàtica. Tanmateix, el temor a la potència de la coalició occitanocatalana (formada per senyors dels diversos territoris a banda i banda de les Corberes, que Alvira proposa d'anomenar la *Gran Corona d'Aragó*) i el prestigi d'heroi cristià que el rei Pere s'havia forjat a la mítica batalla de las Navas de Tolosa, el setembre anterior, no feien presagiar cap final feliç per als croats. Tot i aquest escenari favorable, la seva aura de guanyador segur i el moment de gran debilitat dels croats, el Catòlic no va deixar cap aspecte a la im-

provisació, conscient que estava participant en un conflicte de vertadera dimensió internacional: «No estamos ante una operación interna de la Corona de Aragón, como dan a entender las fuentes catalano-aragonesas medievales, ni ante un conflicto regional, como suele interpretar la historiografía moderna. La batalla de Muret sólo puede comprenderse como parte del complicadísimo escenario internacional previo a la batalla de Bouvines, un contexto de máxima tensión cuyas consecuencias cambiaron el mundo político de la Europa del siglo XIII» (p. 88).

L'esforç per detallar les condicions prèvies a la batalla i per fer dialogar, d'una manera molt ponderada, les fonts historiogràfiques medievals i modernes fan del llibre d'Alvira un model metodològic, on s'hi cercarien en va les esclertes ideològiques i els partits presos que han esquitxat la història d'aquest període problemàtic. En aquest sentit, tant la segona part de la *Canso de la cruzada* com la crònica de Guilhem de Puèglaurènç, versions 'oficials' dels dos bàndols, són passades constantment pel sedàs crític, amb el suport d'altres fonts, d'altres interpretacions o, senzillament, d'aquesta virtut tan escassa com és el sentit comú. Un bon exemple del que acabo de dir són les planes dedicades a escatir la localització exacta de la batalla i com es van produir els moviments en l'enfrontament (pp. 151-191), que es van intercalant amb l'explicació de la batalla d'acord amb les fonts, i fan evident una matisada valoració de totes les opinions, sense però forçar una interpretació única. En el llibre d'Alvira, totes les cartes són sempre sobre la taula: no hi ha mai cap intent d'arrodonir les arestes interpretatives, sinó que

s'intenta mostrar perquè hi són i com s'han explicat al llarg de la història i la historiografia.

Algunes de les conclusions del llibre semblen incontestables: «Además de la indiscutible habilidad táctica de los franceses, maestros en la técnica de la carga de caballería pesada, parece claro que los caballeros catalanes y occitanos no estuvieron a la altura de las circunstancias» (p. 168); o bé «En el sur de Francia no prosperó una entidad política viable, autónoma y homologable a otras del Occidente medieval. La Occitania política que algunos confunden con la comunidad cultural y lingüística medieval [...] nunca existió. A diferencia de los franceses, de los catalanes y de los aragoneses, los que hoy llamamos occitanos nunca dejaron de ser tolosanos, carca-soneses, narboneses, marseleses, gascones. [...] Sólo las victorias militares de Simon de Monfort generaron una cierta conciencia de especificidad respecto del enemigo común francés, haciendo posible desde 1216 un liderazgo eficaz de los condes de Tolosa. Pero no hubo un *Estado tolosano* ni una Occitania independiente desaparecidas con el rey Pedro el Católico en la batalla de Muret. Esta supuesta potencialidad occitana no fue aniquilada en 1213 porque no existía en 1213» (pp. 236-237).

Hem dit que entre les fonts que s'hi empen hi trobem també la poesia trobadoresca. És ben justificat, pel devesall de poemes polítics que els partidaris dels dos bàndols van compondre en aquest moment, alguns reclamant la intervenció de Pere i més tard del seu fill Jaume I. L'ús de fonts literàries és pertinent, però s'ha de passar pel mateix fil-

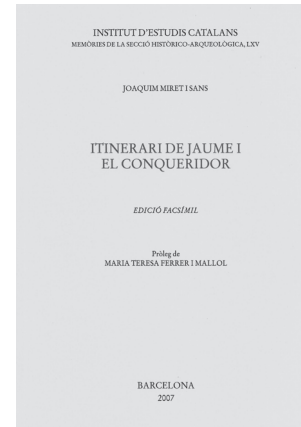
tre crític de les altres fonts. Una obra literària és literatura i, per tant, convenció i no té el mateix valor que un document notarial. Aquest perill, que ha enterbolit alguns dels usos dels trobadors per explicar la història occitana del segle XIII, s'ha evitat acuradament en el llibre d'Alvira. Però, com és inevitable, en algun pas s'usen idees com a mínim opinables. En poso només un petit exemple: a la p. 247, s'afirma que cap a 1229 «algunos exiliados occitanos en el norte de Italia promovieron la causa occitana redactando una primera serie de *vidas y razos* de trovadores». Podem estar segurs que sigui aquest l'impuls inicial de les compilacions vènetes de poesia trobadoresca? Les *vidas* es fan ressò del desastre de Muret, però no tenen necessàriament una funció propagandística, o exclusivament política. Tanmateix, es tracta de detalls molt petits, que potser criden l'atenció per contrast amb el to i el nivell crític d'aquest llibre excel·lent.

En definitiva, el llibre de Martín Alvira és un llibre molt necessari perquè reivindica l'estudi de la història política, proscriu durant molt de temps en benefici d'una història econòmica o (pseudo)sociològica, pretesament més científica, que es construeix sobre marcs històrics inventats o que amputa parts ben significatives de la matèria històrica. En aquest sentit, és molt recomanable per al gran públic, per l'interès i l'amenitat del discurs, i també per als especialistes, no només per les novetats interpretatives sobre un moment tan complex, sinó també per la sòlida i exemplar consistència metodològica.

SADURNÍ MARTÍ

Itinerari de Jaume I el Conqueridor

Joaquim Miret i Sans

Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1918 [nova edició facsimil, 2007, 629 pp].

L'any 2008 va veure complir vuit-cents anys del naixement del rei Jaume I, conqueridor de Mallorca i València i un dels personatges més importants en l'imaginari mitològic de la nostra cultura. Per a celebrar l'efemèride, les institucions de les terres de parla catalana van programar tota mena d'actes, acadèmics i no, amb la intenció de donar a conèixer la polièdrica figura del monarca. D'entre les publicacions d'índole més acadèmica, és a dir, deixant de banda les novel·les de ficció que també han aparegut a redós de l'esdeveniment, podem destacar aportacions tan interessants com els llibres de Stefano M. Cingolani *Jaume I: Història i mite d'un rei* (Ed. 62, 2007) i Ernest Belenguier *Jaume I i el seu regnat* (Pagès, 2008), que han vingut a actualitzar algunes dades sobre la vida i l'obra del rei.

Ultra aquestes noves aportacions, però, l'Any Jaume I també ha servit per redescobrir algunes obres clàssiques que el temps no ha desprestigiada, sinó al contrari, ha enaltit a la condició de referències indispensables. Aquest és el cas de *l'itinerari de Jaume I el Conqueridor*, de Joaquim Miret i Sans, un llibre originàriament escrit l'any 1918 i que ara, de la mà de la historiadora M. Teresa Ferrer Mallol, que prologa l'obra, ens és ofert en una edició facsimil produïda, altra volta, per l'Institut d'Estudis Catalans. L'editora, que també ha participat en la revisió d'un altre clàssic que té el rei Jaume com a protagonista, l'insuperat *Libre dels feits del rei en Jaume* en l'edició de Ferran Soldevila (IEC, 2007), ho justifica així: «la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans ha considerat convenient reeditar aquest *Itinerari*, obra d'un dels seus membres fundadors, amb la seguretat que encara farà servei a molts medievalistes» (p. 12).

El Pròleg de M. Teresa Ferrer Mallol (pp. 5-18) presenta la figura de l'autor del llibre, Joaquim Miret i Sans, personalitat importantíssima en la posada en marxa d'algunes iniciatives cabdals de la nostra cultura, com ara el *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* o el mateix Institut d'Estudis Catalans. Miret, jurista de professió, fou historiador vocacional. El seu temperament calmat i metòdic foren molt importants en el camp on més reeixí: la recerca en arxius. Precisament a la seva perseverança i interès per la història del comtat de Pallars devem el descobriment, el 30 de setembre de 1904, del pergami on es contenen les *Homilies d'Organyà*, que ell mateix va editar. A més, Miret també fou l'autor d'un interessant llibre de processos judicials, *Sempre han tingut béch les oques*, on deixa constància de la

seva fe en el progrés de l'home i la civilització: «sostenia que malgrat algunes reculades en l'ordre polític que de tant en tant hi ha hagut, la humanitat ha progressat sempre» (p. 9). Aquesta tesi resulta fonamental per entendre la nova visió de la història que ell, i d'altres com ell, volien encomanar al món acadèmic, que duia molt temps veient l'Edat Mitjana com un període obscur i dramàtic, una alteració que calia obviar entre l'esplendor del món clàssic i el Renaixement, quan en realitat la història no pot fragmentar-se brusquement, sinó que és més adequat veure-la com un procés gradual de canvi.

Quant a *l'itinerari*, cal fer-ne una menció a part. Gairebé podem considerar els itineraris de reis com un gènere propi dins de l'assaig. Miret, que tenia sempre un ull posat en el que succeïa a Europa, on existien ja nombrosos itineraris d'altres reis, fou un acèrrim defensor d'aquest tipus de llibre i va publicar-ne un grapat al llarg de la seva vida: el d'Alfons I de Catalunya, II d'Aragó; el de Pere I de Catalunya, II d'Aragó; el del rei Alfons III de Catalunya, IV d'Aragó i el de Jaume I, el més monumental de tots. I és que la figura del rei Jaume des de sempre ha exercit una especial devoció entre els nostres historiadors. Ens diu Miret i Sans, en la seva «Advertència» (pp. 5-12): «D. Jaume és, per a nosaltres, la representació definitiva de la unitat moral catalana, la mà directora de la formació territorial de la Catalunya gran, històrica i geogràficament complerta» (p. 6). Calia, doncs, per a una personalitat tan important, tenir consignats quants més detalls millor de la seva vida. Escriu M. Teresa Ferrer: «Atesa la mobilitat dels monarques medievals, els itineraris han estat útils per a precisar fets històrics obscurs, saber si alguns

documents eren autèntics o no, datar documents sense data, etc.» (p. 11). Miret no entén aquells que es mostren contraris als itineraris, o els que els consideren una altra manera de fer història, quan en realitat l'itinerari és una obra complementària a la resta, una obra de consulta, de certificació i corroboració. Ens diu Miret i Sans: «En l'itinerari de Jaume I s'hi afegeix la conveniència de la comprovació, en ço que és possible, del *Libre dels feits*, observant les equivocacions i les alteracions en l'ordre cronològic dels esdeveniments que racconta» (p. 9). Tot un avenç en el camp de l'anàlisi crítica de textos.

l'itinerari està estructurat en dues parts desiguals. Una primera part, que du per títol «Introducció» (pp. 13-22), fa referència només als primers anys del Conqueridor, de 1213 a 1217. Són els anys en què el rei estigué pres al castell de Montsó, després de la mort del seu pare a Muret i durant la tutela de Simó de Montfort. Aquesta part es caracteritza per l'escassetat documental. Seguidament (pp. 23-543), l'autor passa a consignar l'itinerari del rei d'ençà aquest any 1217 i fins a la seva mort. Ara sí, el detallisme n'és la nota predominant, ja que els textos d'aquesta època que Miret va poder llegir en els Arxius de la Corona d'Aragó, en els de Poblet i Santes Creus o en l'Arxiu Històric Nacional, entre d'altres, foren prolífics i el forniren d'abundosos materials. A la fi del volum, s'hi han inclòs una sèrie de materials complementaris (arbres genealògics, reproduccions de manuscrits, una utilíssima llista de sojorns del rei i un índex onomàstic) que engrandeixen encara més aquesta obra i fan d'aquest llibre una peça imprescindible, encara avui, per saber sobre la figura del rei Jaume.

DANIEL GENÍS I MAS

***Kitab Ta'rih Mayurqa.*
Crònica àrab de la
Conquesta de Mallorca
Ibn'Amira Al-
Mahzumi**

**ed. Muhammad ben Ma'Mar;
tr. de Nicolau Roser Nebot i
Guillem Rosselló Bordoy
Palma: Presidència de les
Illes Balears – Universitat de
les Illes Balears, 2008, 158
pp.**

Aprofitant el ressò mediàtic que va aconseguir l'Any Jaume I el passat 2008, es va publicar un llibre del qual fa temps que es parla a casa nostra, però que ha estat llegit en comptades ocasions: la *Kitab Ta'Rih Mayurqa* de l'àrab Ibn 'Amira al-Mahzumi, també coneguda com la *Crònica àrab de la Conquesta de Mallorca*. El llibre, conegut a Orient des del segle XVII, gràcies al descobriment d'al-Maqqar, ha estat gairebé desconegut a Occident fins fa ben poc, quan el professor Muhammad ben Ma'Mar, a partir del manuscrit trobat l'any 2001 en el Centre Cultural dels Emirats de Dubai, en va enllestir l'edició. Una edició que, des de la Universitat de les Illes Balears, els professors Nicolau Roser Nebot i Guillem

Rosselló Bordoy han traslladat amb eficàcia i pulcritud al nostre bell catalanesc, cosa que no és gens fàcil atenent a l'especial estil retòric i metafòric de l'original àrab. El resultat val molt la pena, ja que ve a completar amb el punt de vista que ens mancava, el dels vençuts, la crònica d'uns fets crucials per a la nostra història: la presa de Mallorca pels cristians del rei en Jaume l'any 1229. Esdevé d'aquesta forma un excel·lent contrapunt als esdeveniments consignats en l'autobiogràfic *Llibre dels feits* del rei Jaume I.

Després d'una «Introducció» (pp. 13-22) del professor Guillem Rosselló on es fa un repàs general a l'estat de la qüestió, podem gaudir de la lectura de l'excel·lent «Estudi preliminar» (pp. 23-65) que Muhammad ben Ma'Mar va preparar per a l'edició àrab (2001) i que els traductors catalans han volgut, amb encert, conservar per a l'edició en la nostra llengua. Aquest estudi és una bona font d'informació sobre l'autor i el contingut del llibre. De l'autor (pp. 25-36), ben Ma'Mar ens explica que fou un buròcrata nascut a la població valenciana d'Alzira que va viure entre els anys 1186 i 1269 i que, ultra la nostra crònica, va escriure també epístoles, llibres de retòrica i jurisprudència islàmica, consells espirituals i d'altres llibres històrics avui perduts. També ens informa que al-Mahzumi no fou ni de bon tros un desconegut en la seva època, sinó que va gaudir del crèdit i el reconeixement dels seus contemporanis: «va tenir una vida burocràtica i científica plena quant a activitats, i rica en esdeveniments, en què assumí càrrecs elevats en molts governs» (p. 31). Segurament gràcies a aquesta prolífica activitat, al-Mahzumi hauria conegut el

relat de la presa de Mallorca, que li fou explicat, com ell mateix ens conta a l'inici de la seva crònica, per un supervivent andalusí, el qual li «encomanà treballar en la qüestió seriosament i indicà que això era per a ell com una coneixença que havia obtingut i havia de transmetre» (p. 70). Però malgrat això, Guillem Rosselló se sent inclinat a creure, per alguns detalls de la narració, que el nostre autor no conegué la història de segona mà, sinó que en fou testimoni privilegiat, ja que es trobava a l'illa en el moment de la seva caiguda en mans cristianes.

Quant als vint-i-sis fulls que conformen el llibre (pp. 37-65), Ma'Mar diu que la crònica se centra en els anys 1209-1230, és a dir, el període que va des dels anys immediatament anteriors a la conquesta cristiana de Mallorca fins a la caiguda en mans dels *rum*, els romans o cristians. Ultra fer-se ressò en l'«Estudi» d'alguns episodis de la infància del rei en Jaume no estrictament relacionats amb la conquesta de Madina Mayurqa, com la seva infantesa al castell dels templers de Montsó després de la mort de Pere I a Muret o les intrigues familiars que protagonitzaren els seus oncles Ferran i Sanç per accedir al tron, la major part de la informació aquí es refereix a Abu Yahya al-Tinmalli, el valí almohade de Mallorca durant aquells anys. I és que la *Kitab* fa en bona part responsable de la caiguda de l'illa el valí, la sobergueria del qual fou l'atiador que mogué el rei Jaume a dirigir la proa de les seves naus cap als seus dominis. Posteriorment, la seva incompetència en el combat el faria responsable de la desastrosa fi de l'illa. Escriu a propòsit ben Ma'Mar: «no s'ha d'atribuir tal cosa a la manca d'efectius humans ni al mal equipament dels musulmans,

sinó a la pèssima direcció del valí, a les seves presses i a la ruptura del front intern» (p. 57).

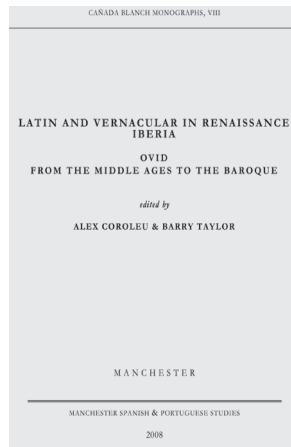
La *Kitab* s'ha presentat com el contrapunt andalusí al *Libre dels feits*, i a partir d'això alguns han volgut convertir el text àrab en un relat fidedigne dels fets en contra del llibre del rei en Jaume, al qual s'ha acusat d'ésser propagandístic i de no haver estat, ni tan sols, escrit o dictat pel rei, sinó per l'Església (!). Els que diuen tals coses obliden, o no saben, que no podem trobar cap text historiogràfic anterior a l'època contemporània amb pretensions d'objectivitat absoluta i que, si en alguns aspectes la *Kitab* ens aproxima a la realitat del que possiblement succeí, en d'altres sens dubte ens n'allunya, d'igual manera que el relat del nostre rei. Certament, resulta temptador voler comparar la cronologia i la naturalesa dels esdeveniments consignats en la *Kitab* i el *Libre dels feits*. I és que malgrat les enormes distàncies entre totes dues obres,amentals i ideològiques més que no pas geogràfiques, en més d'una ocasió hi trobem una total coincidència. És el cas del lloc on desembarquen les tropes del rei Jaume, Santa Ponça, o l'assalt a la capital per la porta de Bab al-khal, la porta pintada, o l'apostasia del moro Benahabet. D'altres, en canvi, es contradueixen, com la referència a la fi del valí: mentre en el *Libre dels feits* llegim que el rei li salvaguardà la vida, en la *Kitab* llegim que Abu Yahya fou sotmès a un cruel suplici, i que un fill del valí fou executat davant seu i un altre es féu cristià per por a morir com el seu germà.

És la natural submissió a una causa a què l'escriptor-croat obliga el seu relat. I és que la història, en les cròniques medievals, quan no s'ajusta als ideals dels qui l'escriuen, senzillament es canvia. I això val pel *Libre dels feits* i per la *Kitab*. A

Orient i a Occident. Per això la importància de comptar amb aquest llibre ben traduït i accessible per als nostres historiadors: la veritat dels fets, si és això el que busquem, molt probablement sigui equidistant d'Orient i Occident.

DANIEL GENÍS I MAS

Latin and Vernacular in Renaissance Iberia (III). Ovid from the Middle Ages to the Baroque

ed. Alejandro Coroleu i Barry Taylor
Manchester: Manchester Spanish and Portuguese Studies, 2008, 244 pp.

Aquest volum editat per Alejandro Coroleu i Barry Taylor és el tercer d'una col·lecció de quatre (el darrer, en procés de publicació) dedicada a l'estudi del llegat de la literatura llatina a la Península Ibèrica. Cadascun dels llibres ha aplegat treballs presentats en una sèrie de congressos celebrats a Londres, Nottingham i Cork. Si el primer lliurament es destinà a difondre el paper del Renaixement hispànic en els es-

AMOR A L'EDAT MITJANA

Silvia Conte: *Amanti lussuriosi esemplari. Semantica e morfologia di un vettore tematico*, Roma: Bagatto, 2007.

Salutz d'amor. *Edizione critica del corpus occitanico*, ed. Francesca Gambino, introduzione e note Speranza Cerullo, Roma: Salerno, 2009.

Manuela Allegretto, *Lacan e l'amore cortese*, Roma: Carocci, 2008.

Dominique Luce-Dudemaine, *Flamenca et les novas à triangle amoureux: contestation et renouveau de la fin'amor*, Montpellier: Presses universitaires de la Méditerranée, 2007.

tudis neollatins, i el segon a les traduccions i adaptacions, aquest tercer se centra en la recepció de l'obra d'Ovidi a la Península i a les colònies espanyoles, des de l'Edat Mitjana fins al Barroc.

De fet, la major part dels treballs que recull el llibre estudien la recepció de l'Ovidi mitogràfic i, en particular, de les *Metamorfosis*. Segons el centre d'atenció dels articles, s'hi podrien distingir dues temàtiques generals que ocasionalment s'interrelacionen: d'una banda, els estudis sobre les recreacions literàries i plàstiques de mites que prenen com a font més o menys immediata la formulació del poeta de Sulmona; i, de l'altra, la transmissió i hermenèutica de l'obra d'Ovidi. Les excepcions, molt notables, a la unitat tàcita del conjunt són precisament els dos treballs sobre la tradició literària catalana i les pròpies aportacions dels editors.

Els articles sobre les recreacions mitològiques, que suposen el gruix del volum, aborden exemples de la literatura i l'art hispànics dels segles XVI i XVII, i un sol cas de la literatura portuguesa del Renaixement. Quant a la literatura

espanyola del Segle d'Or, Isabel Torres mira de singularitzar la veu poètica de Garcilaso en les seves recreacions del mite d'Apol·lo i Dafne, construïdes –com la seva veu poètica– de manera necessàriament intertextual. Lara Vilà estudia les instrumentalitzacions polítiques del mite de l'edat d'or en l'èpica cinc-centista castellana, segons els sentits oposats que li donaren Virgili i Ovidi. Anne Holloway analitza la figura multivalent de l'au fènix a les dues parts del cançoner *Desengaño de amor en rimas* de Pedro Soto de Rojas. I Terence O'Reilly ressegueix *La fábula de Polifemo y Galatea* de Góngora, i posa de manifest l'oposició entre refinament i natura en tota l'obra, que s'observa des de les estrofes prologals.

Dos articles cauen en l'àmbit de la literatura colonial. Andrew Laird aplega diversos exemples de l'apropiació d'Ovidi –sobretot de les *Metamorfosis*– en clau mestissa, per part d'autors neollatins de la Nova Espanya. Amy Fuller aborda la reescriptura del mite de Narcís en l'acte sacramental de Juana Inés de la Cruz *El divino Narciso*. Són dos també els treballs dedicats a la pintura mitològica de Diego Velázquez. El de Stephen Boyd formula una lectura del quadre *La falla d'Aracne* que revela una estructuració de la peça a partir d'un seguit de representacions oposades binàriament. En canvi, Oliver Noble-Wood col·laciona la representació mitològica del quadre *La farga de Vulcà* amb diverses fonts possibles, transmissores del mite de Venus i Vulcà, i il·lustra que cap d'elles no és determinant per poder explicar l'especificitat de la representació pictòrica. Finalment, la contribució lusitana de T. F. Earle posa de relleu l'ambigüitat de l'obra de

MANUSCRITS

Marco Bernardi, *Lo zibaldone colocciano Vat. lat. 4831. Edizione e commento*, Ciutat del Vaticà: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2008.

Sebastiano Bisson, *Il fondo francese della Biblioteca Marciana di Venezia*, Roma: Edizioni di storia e letteratura, 2008.

Camões en representar o invocar el personatge de Circe.

A diferència dels treballs sobre les recreacions dels mites ovidians, els quatre que tracten sobre la transmissió i interpretació de la informació mitogràfica inclouen exemples que es remunten a l'Edat Mitjana. En primer lloc, Jorge Fernández-López ressegueix, des dels tallers historiogràfics alfonsins fins a l'emblemàtica de finals del segle XVII, la transformació del personatge d'Orfeu, que va anar deixant paulatinament de ser una figura associada a la música i la poesia per acabar esdevenint un exemple de capacitat de persuasió i d'oratòria, fundadora de la civilització. En segon lloc, María Luzdivina Cuesta realitza un estudi de fonts sobre el mite de Perseu en quatre capítols de la *General Estoria*. L'estudi permet observar la manera de treballar del taller alfonsí, en interpretar i integrar els materials mitogràfics d'autors pagans a les seves obres històriques. En tercer lloc, Carles Gutiérrez Sanfeliu repassa els comentaris i alguns aspectes editorials de les traduccions castellanes de les *Metamorfosis* realitzades al segle XVI, palesant-ne les operacions d'interpretació divergents que delaten. Per últim, Ramón Valdés aclareix, amb un vast aparat erudit, un suposat error mitogràfic de Lope de

Vega. En la comèdia *La octava maravilla*, entre d'altres textos, Lope atribuï a Jàson la recuperació d'unes pomes d'or i no d'un velló daurat. L'explicació de Valdés no només dóna compte de la tradició de la qual procedeix la curiosa referència del Fènix, sinó que també justifica de manera brillant les raons contextuals i els estímuls literaris que motivaren l'error de Lope en la comèdia comentada.

La majoria aclaparadora d'estudis sobre les *Metamorfosis* que omple aquest volum, i que les estudia com a font artística o com a font de saber mitològic, mostra el vigor d'aquestes línies de recerca en la recepció d'un text clàssic fonamental. Tanmateix, les quatre excepcions següents il·lustren la productivitat d'una altra perspectiva d'anàlisi sobre aquest mateix text i la transcendència dels altres ovidis a la península.

Barry Taylor s'interroga sobre el grau de percepció de l'humor i enginy ovidians –que es reconeixen actualment en les *Metamorfosis*– per part dels traductors i adaptadors castellans del Segle d'Or. A través d'un estudi de cas, amb un plantejament rigorós i desplegant una exemplificació d'admirable exhaustivitat, Taylor demostra que si bé els fragments enginyosos o humorístics foren compresos pels traductors, rarament cridaren l'atenció d'imitadors i adaptadors; de la qual cosa es desprèn que les conegudes versions coetànies de mites en clau burlesca no foren deutores, llevat potser d'algun exemple gongorí, d'una recuperació conscient de l'humor original. Per la seva banda, en un detalladíssim article a cavall de la història intel·lectual i la sociologia del llibre, Alejandro

Coroleu estudia l'edició, comentari i traducció de dues obres menors d'atribució ovidiana, la *Nux* i l'*Ibis*, impreses a Sevilla i Salamanca entre el primer terç del segle XVI i la primera dècada del XVII. Coroleu en demostra la utilització escolar, i imbrica els comentaris dels editors i traductors espanyols (entre ells, el Brocense) en la tradició humanística italiana homòloga fins a Poliziano.

LÍRICA ITALIANA

Giovanna Santini. *Tradurre la rima. Sulle origini del lessico rimico nella lirica italiana del Duecento*, Roma: Bagatto, 2008.

I poeti della Scuola siciliana: vol. I. Giacomo da Lentini, ed. Roberto Antonelli; vol. II. *Poeti della corte di Federico II*, ed. Costanzo Di Girolamo; vol. III. *Poeti sicilotoscani*, ed. Rosario Coluccia, Milà: Mondadori, 2008.

Les dues altres contribucions es fan des de la literatura catalana medieval. Josep Pujol presenta més resultats de la seva recerca sobre la traducció catalana de les *Heroides* obra de Guillem Nicolau (1390), conservada en dos testimonis (un de molt incomplet) i traduïda al castellà en un manuscrit del segle XV. L'article porta a terme una anàlisi textual que treu el màxim benefici de la singular tradició d'aquest text: un cop traduïdes les *Heroides*, el propi Nicolau les glossà, però aquest aparat de comentaris marginals només es preserva en la traducció castellana conservada. Gràcies a aquesta tradició indirecta, Pujol pot examinar la procedència de les glosses de Nicolau i, d'altra banda, posar en relleu l'omnipresència d'unes

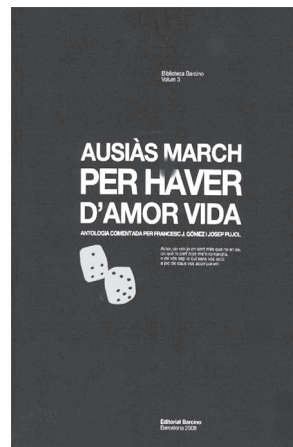
altres glosses en la pròpia traducció del text ovidià: les interlineals i les gramaticals del manuscrit llatí. És aquest un treball tan significatiu per conèixer el procés de traducció de l'obra com essencial per poder editar-la amb rigor.

L'article de Lluís Cabré proposa una font per als poemes CXVI i CXIX d'Ausiàs March: els poemes xia-b del tercer llibre dels *Amors*. L'autor fa notar no sols les repeses marquianes del cèlebre *topos* de l'«odi et amo» com el formulà Ovidi, sinó també que aquestes són consubstancials a la temàtica que March desplega en aquests dos poemes del cicle «Amor, Amor» —temàtica que ressona en una altre autor català tan llatinitzant com Corella—: la de l'amant que segueix desitjant la dona que abans estimava, encara que hagi deixat de voler-li bé «per un lleig fet». Aquesta és una aportació al reconeixement de l'empremta ovidiana en l'obra de March que se suma a les de Lola Badia i Jaume Torró en la reavaluació del perfil intel·lectual del poeta valencià.

En un volum tan ben editat com aquest, hi desentonen alguns defectes en l'aplicació de criteris i en la maquetació. Per exemple, s'hagués pogut evitar que alguns articles presentin la traducció dels textos llatins i altres no, la manca de sagnat d'alguns paràgrafs o de referències de pàgina a l'índex. Són màcules petites, però acusables, en un recull que, per l'abast, la diversitat i la qualitat de les aportacions que conté, és una mostra representativa i valuosa de l'estat dels estudis sobre la recepció ovidiana, sobretot a la Península Ibèrica.

ALBERT LLORET

Ausiàs March. Per haver d'amor vida

antologia comentada per Francesc J. Gómez i Josep Pujol
Barcelona: Barcino, 2008,
389 pp.

L'any 2008 van complir-se deu anys de la publicació de la *Tria de poemes* a cura de Francesc J. Gómez i Josep Pujol, un acurat recull de poemes d'Ausiàs March, comentats i acompanyats d'una versió traduïda al català modern. El volum, amb una voluntat didàctica clara, encoratjava a la lectura d'aquest clàssic català, estava dirigit a un públic adolescent que, tret de comptades excepcions, era llec en la matèria.

Coincidint amb el feliç aniversari, Gómez i Pujol van presentar, dins la col·lecció divulgativa *Biblioteca Barcino*, una mostra de poemes dedicada, un cop més, al poeta valencià. Aquesta vegada, Gómez i Pujol, com ja adverteixen en la mateixa introducció del llibre, s'abeuren en la tradició crítica a l'hora de seleccionar, d'entre els més de deu mil versos de March, els que han de figurar en la nova antologia. El resultat

d'una immixció tan profunda són vint-i-dues cançons amoroses, sis cobles esparses, dos cants de mort, dues obres de teoria literària i el poema conegut com a «Cant espiritual». Però que el lector no s'equivoqui, *Tria de poemes* no és només una altra mostra significativa de textos del nostre gran quatrecentista català, sinó que també n'és un estudi aprofundit.

Gómez i Pujol ens ofereixen els trenta-tres poemes anotats, comentats i precedits d'una extensa i minuciosa introducció. A banda de la introducció, el volum inclou una presentació, en què els curadors justifiquen l'edició per tal de vindicar la proposta poètica de March a l'Europa del segon quart del segle XV. La completíssima introducció es divideix, al seu torn, en sis seccions. La primera part, titulada «El poeta i la cort» (pp. 11-18), fa un repàs del context històric i cultural a la Corona d'Aragó (s. XII-XV); de les preferències literàries de la cort (lirica i narrativa trobadoresques, narrativa cavalleresca artúrica i poesia elegíaca romana); i, sobretot, insisteix en el paper cabdal de la poesia dins la cort. En la segona part, «Vida i poesia d'Ausiàs March» (pp. 19-37), es ressegueixen els aspectes més rellevants de la trajectòria vital i literària del poeta i aquells esdeveniments de la biografia de March que probablement faciliten la comprensió d'allò més anecdòtic de la seva poesia. La tercera part de la introducció, «Amor, raó i follia en l'horitzó d'Ausiàs March» (pp. 37-48), té per objecte intentar descriure breument els diferents significats que adquireix el terme *amor* al llarg dels segles XII, XIII i XIV, els quals condicionaran l'experiència amorosa «extrema i complexa» proposada per Ausiàs

March, una lluita permanent entre l'amor «honest» o «vera amor» (un amor pel qual l'ànima de l'ésser humà estima el bé que li és propi, la virtut) i l'amor «delitable» (un amor pel qual l'ànima, induïda pels apetits, cerca el bé propi del cos, el plaer carnal). Tot seguit, a «La vida d'amor d'Ausiàs March» (pp. 49-68), quarta part de l'estudi introductori, s'hi reprèn el tema de l'amor, encetat en les pàgines immediatament anteriors. Ara, però, des d'una òptica lleugerament diferent: tal com el devia entendre el mateix March (al segle XV). Per al poeta, els problemes bàsics de la condició humana, com són, entre d'altres, el desig de plaer o la desolació, no poden desvincular-se de l'experiència i la idea de l'amor. La intensitat extrema del sentiment reivindicat pel 'jo enamorat' d'Ausiàs March fa que, sovint, les situacions amoroses que condueixen a una experiència tràgica de l'amor ocupin, si més no, un lloc destacat en la seva poesia (per exemple: «Colguen les gents amb alegria festes», «Sí com lo taur se'n va fuit pel desert», etc.). A més a més, el 'jo' de March no s'acontenta amb una autoanàlisi a partir de la pròpia experiència tràgica de l'amor, sinó que vol erigir-se en mestre de la «vera amor» —com a «Tot entenent amador mi entenga»—, una art que prové tant de l'experiència contradictòria de l'amor, com d'una contemplació intel·lectual pura i delitable. A partir del títol de la secció següent: «Poètica i retòrica» (pp. 68-84), podem extreure una idea força clara del contingut. En aquesta part, d'una banda, es fa un repàs de la versificació, els senyals («Plena de seny», «Mon darrer bé...») i les formes poètiques ausiasmarquianes i, d'altra banda, s'intenta, breument, esbossar els recursos expressius més

recurrents en l'obra del poeta (amb anàlisi dels exordis o els símls). En l'últim apartat preliminar, «La nostra antologia» (pp. 85-89), Gómez i Pujol hi descriuen amb claredat l'organització del volum i els criteris d'edició que s'hi han seguit: en primer lloc, que s'ha pres el text dels poemes, corregit o modificat, procedent de l'edició de Bohigas. En segon lloc, que es basa en l'ordre i la numeració proposada per Amadeu Pagès, a excepció del «Cant espiritual». I, finalment, que s'ha optat per regularitzar l'ortografia segons els criteris de la normativa moderna, sempre que no desfiguri el text antic.

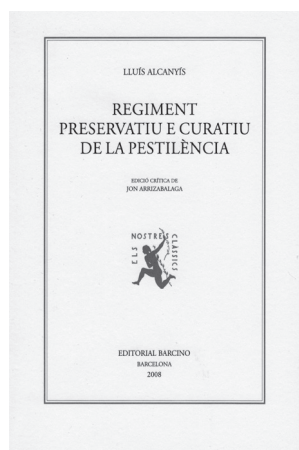
Després d'aquesta completa introducció, els editors prossegueixen l'antologia de trenta-tres poemes. Els textos estan acompanyats per un preàmbul orientatiu de gran utilitat, ja que situa cada poema dins l'obra ausiasmarquiana, n'identifica els referents i ofereix les darreres novetats que hi ha aportat la crítica. A banda dels davantals que encapçalen els poemes, els textos compten amb un aparat exhaustiu, en què s'hi recullen i aclareixen els possibles dubtes —lingüístics, conceptuals, etc.—, molt útil, doncs, per al lector atent, però no especialitzat, a fi de salvar la distància que el separa d'un poeta del s. XV. Abans de cloure l'antologia i a manera d'apèndix, Gómez i Pujol repassen els diferents manuscrits i edicions antigues (fins al 1560) que han transmès l'obra d'Ausiàs March, sense oblidar la qüestió, encara per resoldre, de l'ordre de la poesia de March. I, finalment, hi ha una reeixida bibliografia dividida en cinc apartats.

En resum, la nova antologia ausiasmarquina que ens presenten Gómez i Pujol és una excel·lent proposta per descobrir o redescobrir

Ausiàs March, atès que guia el lector a través de noves dades que l'apropen al passat, alhora que el convida a entusiasmar-se per un coneixement més profund de l'obra d'una de les figures cabdals de la lírica catalana i europea de l'Edat Mitjana.

JOANA ÀLVAREZ

Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència **Lluís d'Alcanyís**

ed. Jon Arrizabalaga
Barcelona: Els Nostres Clàssics (col·lecció B, 28), 2008, 161 pp.

Els primers anys de la impremta en català a la Corona d'Aragó foren prou fèrtils en edicions de tot tipus d'obres, des de la primera impressió, datada el 1474 a València. No és altra que una col·lecció de poemes marians que van participar en un concurs promogut pel virrei fra Lluís Despuig, editats sota el títol de *Trobes en llaor de la Verge Maria*. També es van imprimir novel·les, amb les dues edicions del *Tirant lo Blanc*, i un bon nombre d'obres tècni-

ques, com la que ens ocupa. Malgrat aquest bon inici i impuls, les coses s'estroncaren ràpidament i ja al segle XVI el català cada vegada tenia més problemes per arribar a la impremta.

El judeoconvers Lluís Alcanyís (c.1440-1506) fou un metge de prestigi en la València de finals del segle XV, examinador de metges, director de l'Hospital dels Innocents, metge personal de Ferran II, professor de cirurgia a l'Estudi General de València des de la seva fundació, el 1499. Però al final de la seva vida fou acusat de pràctiques judeitzants per part de la Inquisició, condemnat i després de passar molt temps a la presó, cremat. Alcanyís és l'autor d'aquest breu tractat, el *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència*, de gran tradició medieval, i també és autor d'un dels poemes inserits a la compilació de les *Trobes*, una mostra de la voluntat de mostrar el seu compromís amb la conversió al cristianisme, però que revela alhora les seves capacitats tècniques i literàries.

El *Regiment* és fruit del brot de pesta que va assotar València en el bienni 1488-1490 i fou editat segurament el mateix 1490, ja que en els impresos conservats, no s'hi reporta ni l'any, ni el lloc d'edició, ni tampoc l'impressor, que se suposa que fou l'alemany Nicolau Spindeler. És una obra breu, d'una vintena de pàgines impreses (catorze folis en l'edició original), i planera, per a un públic molt ampli. L'obra prové d'una llarga tradició medieval de tractats mèdics destinats a prevenir i guarir la pesta, una malaltia que tenia en guàrdia les autoritats i els metges de l'època, ja que provocava estralls. Només cal pensar en la famosa Pesta Negra. El tema no era nou en llengua catalana, ja el metge lleidatà Jaume d'Agramunt s'hi havia dedicat en un altre *Regi-*

ment de preservació de pestilència. Aquest tipus d'obres, en un primer moment, eren de marcat caràcter acadèmic, però van anar esdevenint, poc a poc, més divulgatives per a un públic més ampli, com generalment passava amb la ciència i la teologia medievals.

Pel que fa al *Regiment* de Lluís d'Alcanyís, és natural, doncs, que les autoritats encarreguessin obres divulgatives sobre el tema a personalitats de prestigi per tal de mostrar la problemàtica d'aquest tipus de malalties. El tractat respon a aquestes premisses: un brot concret, unes autoritats preocupades, un metge prestigiós i un llibre divulgatiu, en un format molt pràctic, ja que s'ha conservat en quart, però editat amb cura, amb caràcters gòtics i diverses caplletres. L'edició fou promocionada, amb tota probabilitat pel comerciant alemany establert a València, Hans Rix de Chur. Com el seu nom indica, és un tractat dividit en dues parts: la primera, preservativa, tracta de com prevenir la pesta i a la segona, curativa, hi ha tot de remeis dietètics, medicinals i quirúrgics. La senzillesa és la norma d'escriptura d'Alcanyís, ja que només hi ha catorze citacions i està dividit en diferents apartats que faciliten la lectura.

Malgrat ser fruit d'unes circumstàncies concretes, el tractat va ser difós posteriorment i ha despertat als nostres dies un interès notable entre els estudiosos de la ciència medieval. L'editor, que actualment treballa en el si del productiu grup d'Història de la Ciència de la Institució Milà i Fontanals de Barcelona, ja fa més de 25 anys que té el text d'Alcanyís entre les seves prioritats. L'edició que ens ofereix és molt completa, amb una edició crítica del text, a partir dels tres testimonis conservats (que s'han

comparat i s'ha vist que són tots tres de la mateixa tirada, ja que no presenten canvis destacables).

A banda de la fixació del text, aquest volum ofereix materials d'allò més interessants i que fan d'aquesta una edició imprescindible per al coneixement de la medicina medieval i de la pesta en particular. Analitza el gènere dels tractats de pestilència i el contingut pràctic que s'hi pot trobar, en un estudi també dividit en dues parts, la prevenció i la curació. També podem trobar un repàs a la biografia de Lluís d'Alcanýs, amb la represa de totes les notícies que en teníem fins ara, juntament amb l'afegit de tot de documents històrics sobre el personatge, que permeten a Arrizabalaga de dibuixar les seves peripècies vitals. Val a dir que el fet que Alcanýs fos processat i condemnat per la Inquisició és un dels factors que permet obtenir informació biogràfica que altrament seria impossible de conèixer. Juntament amb la biografia de l'autor, Arrizabalaga ofereix una aproximació extremadament completa al text, una paràfrasi que ajuda als no avesats en medicina –ni en aquest tipus de tractats– a entrar i comprendre el text. A més d'aquesta introducció, el text està acompanyat d'un impressionant apartat de notes, que aporten una lectura aprofundida de tot el que apareix en el *Regiment*.

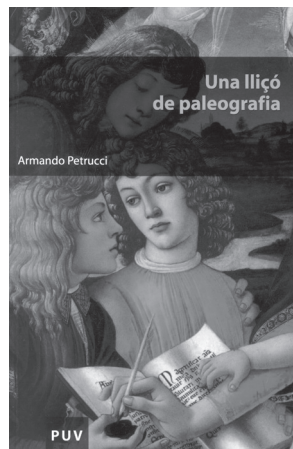
Per si tot això fos poc, l'edició es complementa amb un apèndix molt interessant on es copia un document importantíssim sobre l'inventari de béns que posseïa Alcanýs, en què es pot resseguir la biblioteca sobre temes mèdics i de filosofia natural que tenia aquest metge i escriptor. La confecció d'aquest apèndix ha comptat amb la col·laboració d'un altre

expert en la història de la ciència mèdica a l'Edat Mitjana com és Lluís Cifuentes.

Finalment, un índex terminològic (sempre molt útil, però encara més en textos relacionats amb la ciència medieval), permet d'accedir ràpidament a la consulta, no només del *Regiment*, sinó de tot el volum de l'edició. L'únic aspecte a lamentar d'aquesta publicació, doncs, és que hagi trigat tant de temps a concloure's i veure la llum, ja que aporta una continuació molt interessant als *Quesits o perquens*, de Girolamo Manfredi aparegut a la mateixa col·lecció el 2004.

ENRIC BASSEGODA

Una lliçó de paleografia Armando Petrucci

**Trad. Guillem Calaforra
València: Universitat de
València, 2008, 152 pp.**

L'any 2002 l'editorial Laterza publicava la *Prima lezione di paleografia* del professor i bibliotecari romà Armando Petrucci, tot evocant les *Lezioni di Paleografia* de Giulio Battelli. Sis anys més tard surt a la llum la traducció al

català del lingüista Guillem Calaforra per iniciativa de la Universitat de València, que sens dubte ha vist en aquesta obra, sintètica i divulgativa, una lliçó magistral per als estudiants.

Que el lector no s'esperí un manual de paleografia antiga i medieval perquè, ben lluny d'això, es trobarà amb una interpretació brillant de la història de la cultura i de la comunicació escrita. Tot plegat ve acompanyat d'il·lustracions en blanc i negre, que exemplifiquen en alguns casos les paraules del professor, i d'una bibliografia (pp. 135-146) comentada i distribuïda per capítols.

Petrucci planteja els problemes i els possibles mètodes de la disciplina paleogràfica, entesa sempre des d'un punt de vista global, heretat del francès Jean Mallon, com a història de la cultura escrita, analitzant totes les possibilitats testimonials de l'escriptura, en totes les seves naturaleses, funcions i contextos: des dels atàvics obeliscs, els manuscrits o els documents fins als grafitis, els tatuatges o els panells publicitaris.

Al «Prefaci» (pp. 9-11) es defineix de manera concisa l'objecte de recerca de la paleografia i s'enumeren les sis preguntes que s'ha de plantejar el paleògraf i que han de dirigir la metodologia. Una de les qüestions vertebradores de l'anàlisi paleogràfica és l'«on», que s'il·lustra al primer capítol «Els llocs i els espais» (pp. 13-25) amb l'exemple de Roma, on l'autor ens desxifra un «itinerari d'escriptura» tot passejant pels carrers i places de la ciutat eterna, a mode d'introducció a la història de l'escriptura.

El capítol següent, «Escriure i no escriure» (pp. 27-42) –que du el mateix títol que l'obra anterior del mateix autor, *Scrivere o no*.

Politiche della scrittura e alfabetismo nel mondo d'oggi (Roma: Riuniti, 1987)—, planteja la pregunta «qui». El romà distingeix sis categories d'alfabetització que coexisteixen en totes les èpoques d'Occident (si bé en varien els percentatges): «les persones cultes; les persones alfabetitzades professionals; les persones alfabetitzades respecte de l'ús; els semianalfabets funcionals; els semianalfabets gràfics; els analfabets» (p. 28), graus de domini de l'escriptura que repercuteixen en el poder i, aquest, a la vegada, en el control i les conseqüents pèrdues de llibertat, com la censura, qüestió que s'aborda al capítol tercer, «Poder versus llibertat» (pp. 43-58). Segueix «Tipologies i funcions» (pp. 59-72), on s'il·lustra que les transformacions gràfiques són fruit de les modificacions en les funcions i els usos de l'expressió escrita; valguin d'exemple el pas de la majúscula a la minúscula que va experimentar l'escriptura llatina als segles II i III dC —que havia de simplificar-ne l'ús en l'escolarització i la quotidianitat—, el canvi de format llibresc i de disposició del text a cavall dels segles XII i XIII imposat per la cultura universitària i escolàstica, la introducció de tipus mòbils en la impremta, o l'adopció de l'alfabet llatí com a signe de modernitat que impulsà el revolucionari Atatürk a Turquia el 1929. En definitiva, els canvis més profunds en els sistemes gràfics són induïts pels canvis socials, politicoeconòmics i culturals del moment.

El cinquè capítol, «Tècniques i maneres» (pp. 73-90), ens endinsa en un recorregut pels diversos procediments de la producció escrita, això són els materials de suport, els instruments i les tècniques d'execució, que sovint van coexistir. En primer lloc, manuscrita: des de la tauleta d'argila

o de cera, la planxa de pissarra i els fulls de paper, aviat relegats pel pergami, a la difusió del paper a partir del segle XII, amb canvis tan importants com el pas del rotlle al còdex. En segon lloc, l'ajuda de la mecànica (l'arribada de la impremta, la creació del llibre modern a la Venècia de principis del cinc-cents per part dels humanistes Pietro Bembo i Aldo Manuzio, i d'altres tecnologies sorgides de les revolucions industrials que menen a una producció editorial de consum i a l'alfabetització de masses, alhora que promouen el paper del dissenyador gràfic). I finalment, la informàtica, terreny abonat per a l'experimentació.

El poder de la comunicació escrita és capaç de vèncer els confins de l'espai i el temps (que ha esdevingut 'real' amb l'ús dels mitjans de comunicació actuals). Un dels usos socials més estès des d'antic és la correspondència, tant pública com privada. Les cartes possibiliten el control entre territoris llunyans, l'intercanvi cultural i l'estretor de vincles entre coetanis enyorats, a la vegada que ofereixen un format (l'únic no transmutat per la impremta) alliberat del jou normatiu, en vulgar, i al qual hi tenen accés les dones. Aquesta història particular que configura l'epistolografia és tractada a l'apartat «Escriure a...» (pp. 91-106).

El capítol setè és, potser, el més reeixit, on conflueixen magistralment totes les peces que han anat construint aquesta interpretació brillant de la història de la cultura que ens ofereix l'autor (és precisament el capítol que s'ofereix en línia i que podem descarregar-nos en la seva versió original a la plana http://www.storia.unifi.it/_RM/rivista/sched/lib/Lib-Petrucci.htm, gràcies a un acord entre Laterza i Reti Medievali, de la universitat de Florència). Aquí es ressegueixen els tres

processos de la tradició textual: «de composició, d'enregistrament en forma definitiva i de reproducció difusiva» (p. 110), en un primer moment dissenyat pel mateix autor i a partir de l'adveniment de la impremta també amb la col·laboració (o picabaralla) d'editors i tipògrafs. El mestre paleògraf ens parla aquí de «Textos escrits, textos perduts, textos retrobats» (pp. 107-123), en definitiva, de la transmissió i la pervivència, sovint casual, incompleta i mutilada, del patrimoni cultural. De com ens han arribat els textos grecolatins que basteixen els pilars de la cultura occidental. De les pèrdues: els oblitats tendenciosos i els que ensopeguen amb el descuit capriciós de l'atzar. I també de les troballes de textos o fragments supervivents.

Per acabar amb la tasca d'«Escriure i conservar la memòria» (pp. 125-134), que també és la seva, l'autor insisteix una vegada més en el domini ideològic de la memòria i ens fa prendre consciència de l'inevitable procés reductiu del testimoni escrit, acompanyat del continu augment de nova producció escrita. Entremig hi ha d'haver un element regulador que en garanteixi la conservació, amenaçat per la revolució informàtica, que s'aliena d'aquesta responsabilitat. Finalment, clama al lector perquè vetlli per la conservació de la memòria.

Celebrem, doncs, la iniciativa de la universitat de València d'apropar al lector una lliçó que esdevé imprescindible per a qualsevol persona, estudiant o no, que vulgui iniciar-se no només en el món de la paleografia, sinó en la història de la cultura occidental en general, alhora que també és plaent i profitosa pels ja no tan llocs en la matèria, perquè més que una «prima lezione» de partença es tracta d'una lliçó d'arribada, on

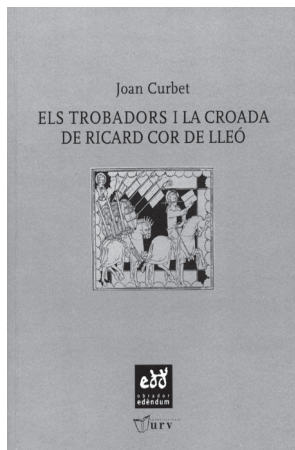
l'autor ha evocat les conclusions de la seva experiència fructífera en aquest ofici.

Petrucchi ens il·lumina en l'inabordable passeig pels cinc mil·lennis de tradició escrita amb una obra que rere l'estil més planer amaga la més vasta erudició. Ens ofereix una panoràmica global, potser un pèl vertiginosa en algun punt, des d'un mirador privilegiat amb vistes més enllà de les fronteres disciplinàries que sols es pot oferir, i aquí rau la grandesa d'aquest opuscle, des de la maduresa d'una trajectòria tan llarga i prolífica com la seva.

MARINA NAVÀS

Els trobadors i la croada de Ricard Cor de Lleó

Joan Curbet

Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum, 2008, 197 pp.

L'Obrador Edèndum eixampla amb un nou volum, dedicat al fascinant tema de la lírica trobadoresca sobre les croades, el ventall de les tradicions literàries que en

els darrers anys posa a l'abast del lector català en la col·lecció *Exemplaria scholastica*. El llibre esdevé una eina molt útil per al lector curiós perquè aplega un bon repertori d'aquesta mena de literatura, amb traducció catalana acarada (a càrrec de Joan Curbet i d'Antoni Rossell), complementat amb referències als estudis sobre els fets històrics més rellevants. Com a justificació del fil conductor de l'antologia, Joan Curbet ens fa notar en l'assaig introductor que l'íntim lligam que va existir entre les croades i la cultura trobadoresca és especialment acusat en la tercera croada, entre 1187 i 1192, dirigida per Ricard I Plantagenet, rei d'Anglaterra.

L'element més destacable d'aquest llibre és la voluntat divulgativa que denota, per exemple, la terminologia i l'estil planers amb què tracta els temes exposats, sobre les relacions històriques, però sobretot polítiques, que constitueixen el referent d'aquesta tercera croada i de la literatura trobadoresca que se'n derivà. El període que Curbet intenta descriure i concentrar en unes poques pàgines amb aquest panorama històric i literari s'inicia el 1187 amb la caiguda de Jerusalem sota el control de l'Islam, gràcies a la victòria del soldà Saladí sobre la ciutat santa, i es tanca el 1192, any del fracàs de l'expedició encapçalada per Ricard I. Estem parlant, per tant, d'un període de crisi en què els trobadors es fan ressò d'una situació ambivalent tant pel que fa a les creences religioses com a les polítiques i ideològiques. Per poder entendre millor la significació d'aquest moment per a la cristiandat, Curbet ens posa en antecedents sobre les croades anteriors i, sobretot, allò que va

representar la primera, entre el 1095 i el 1099, durant la qual els exèrcits cristians es van fer amb el control militar de Jerusalem, que havien de mantenir durant gairebé un segle.

La figura de Ricard I, que centra aquest recull, representa molt més que un famós rei d'Anglaterra o que un prestigiós cabdill croat. Amb el sobrenom de Cor de Lleó, en referència al seu esperit impetuós, intrèpid i temerari i a la seva vàlua militar, Ricard va gaudir d'una fama extraordinària a l'Edat Mitjana (i fins molt després, com testimonien encara les adaptacions, per exemple, de la llegenda de Robin Hood): la seva imatge és l'encarnació dels valors de la cavalleria, la *chevalerie*, però també dels de les lletres, perquè tot i que potser hi pesen més els mèrits com a cavaller, també se l'idealitza com a parangó de cortesia. En aquest aspecte és significatiu que es dediqués, com altres nobles del moment, al conreu de la lírica: en conservem una *canso* del 1192 i un sirventès del 1194.

Comencem pel començament. El setembre de 1189 Ricard va ser coronat rei, i molt poc després es va posar al capdavant de la tercera croada cap a Jerusalem. L'expedició va resultar en aventures d'allò més apassionants, amb la conquesta de Sicília, Xipre, Acre i Jaffa (l'actual Tel-Aviv). Curbet, però, ens explica els problemes polítics que van sorgir durant aquests llargs setges als territoris del rei Ricard, com ara quan una part d'Aquitània es va revoltar contra ell, a favor de l'autoritat del rei de França, o quan va rebre notícies des d'Europa que feien pensar que el seu reialme estava a punt d'ensorrar-se i de

EL DIVISAMENT DEL MÓN

Álvaro Fernández García, *Cartografía medieval. El enigma del mapamundi de 1375*, Madrid: Biblioteca Nueva, 2009.

Silvia Conte, *I viaggi del 'Milione'. Itinerari testuali, vettori di trasmissione e metamorfosi del 'Devisement du monde' di Marco Polo e Rustichello da Pisa nella pluralità delle attestazioni*, Roma: Tiellemedia, 2008.

Valter Leonardo Puccetti, *Un fantasma letterario. Il Re Giovane del Novellino*, Bolonya: Clueb, 2008.

caure en altres mans. Després d'una treva amb el soldà Saladí i d'un pacte entre exèrcits, Ricard I va retornar cap a Europa el setembre de 1192 (d'incògnit i acompanyat per dos templers perquè tots els territoris que li pertanyien estaven controlats pels seus enemics) i camí d'Anglaterra va ser empresonat per Leopold de Saxònia amb motius d'allò menys corroborables (l'acusaven de l'assassinat de Conrad de Montferrat i de traïció contra els drets de senyoria de l'emperador alemany a Sicília) i va ser transferit poc després en poder d'Enric VI d'Alemanya. De fet, tot plegat es justifica per la possibilitat de cobrar un sucós rescat i també per la venjança d'ofenses passades. El pagament no va arribar fins l'any 1194 i Ricard va romandre captiu durant aquests dos anys, i és en aquest moment que es genera la seva llegendària relació amb el *trouvère* Blondel de Neslé, que el va buscar pertot i el va trobar gràcies precisament a una cançó (ens ho narren ja els *Récits d'un Ménestrel de Reims* de mitjan segle XIII). Després d'això, el del Cor de Lleó es dedicaria a recuperar tot allò que li havien

usurpat i a fer la guerra contra el rei de França, un enfrontament que duraria fins a la seva mort, el 1199.

Es tracta, doncs, d'un període convuls, de situacions polítiques complexes que implicaven diverses monarquies en una lluita de poder a Europa, que se servia del prestigi que confegia l'heroicitat sacra de les croades, i amb la presència de personatges que semblen trets d'una novel·la. Tot plegat és terreny abonat per a un fructífer conreu poètic, i encara més si tenim en compte que els trobadors estaven vinculats a les corts, és a dir, als centres de poder, que la seva lírica comentava l'actualitat política, reflectia els interessos i la ideologia dels poderosos i que, en alguns casos, els mateixos trobadors van participar a les croades. Dit això, no resulta sorprenent que situem en ambient proper als Plantagenet alguns dels trobadors que componen poemes a propòsit de la croada entre 1187 i 1192. Ni tampoc que després de la derrota dels cristians, la lírica dels trobadors reflecteixi de vegades el desànim d'Occident i la idea d'una Jerusalem inconquerible i, d'altres, recorri tant o més al sentiment de culpa, a la responsabilitat del cavaller cristià, que a les evocacions d'aventures heroiques per encoratjar la noblesa a participar en les croades posteriors. La lírica dels trobadors és, doncs, un mirall d'algunes situacions polítiques i dels corrents ideològics de l'època, però expressats des d'un punt de vista tendencios, sigui per defensar la postura d'algun poderós o per atacar algun enemic, o per llançar alguna croada patrocinada pel seu mecenes. Que la lírica sobre la croada està ben lluny de l'objectivitat i la pura descripció ho il·lustren clarament dos sirventesos de Bertran de

Born amb molts punts de contacte (*Fuilhetas, vos mi preiatz qe ieu chan i Ara sai eu de pretz quals l'a plus gran*), que honoren el croat Conrad de Montferrat i la seva gesta en la defensa de Tir, però que ataquen i fins i tot rebaixen l'actuació dels reis europeus.

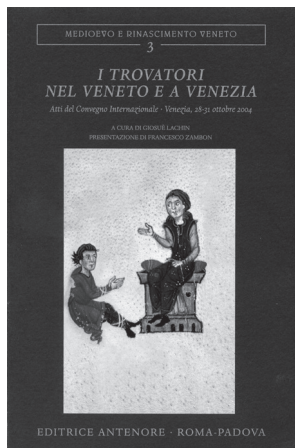
D'aquest panorama tan ric, Joan Curbet en fa una petita tria que compta amb textos molt interessants, com els de Bertran de Born o la *canço* conservada de Ricard I, un testimoni en primera persona del moment en què va ser empresonat. Resulta sorprenent, però, que el conjunt de poemes no acabi de reflectir tot allò que s'ha comentat a la introducció, potser pels límits cronològics que s'han imposat com a criteri, i sobretot que inclogui, sense gaire justificació, uns fragments de *l'Estoire de la Guerre Sainte* d'Ambroise, una crònica versificada però de cap manera vinculada amb la lírica trobadoresca.

En resum, podríem dir que la proposta de Curbet abraça diferents aspectes de la tercera croada mitjançant una didàctica introducció i una tria de textos que té el gran avantatge de portar els versos originals acarats amb una traducció en català, de manera que el lector es pot fer còmodament una idea cabal de la riquesa de la literatura de croada. Qui vulgui ampliar aquest primer contacte, però, queda una mica deseparat perquè, més enllà de les explicacions que acompanyen els textos, no es remet en cap moment a la resta de fonts sobre la lírica trobadoresca relativa a les croades. De la mateixa manera, la bibliografia porta indicacions d'un bon nombre de treballs i fonts per a l'estudi de la història de les croades, però hi ha un silenci total sobre els estudis de literatura i croada o, més específicament, sobre els abundosos

treballs que estudien la lírica trobadoresca relativa a la croada, que al capdavant constitueix el nucli del volum (ni tampoc es remet, és clar, a d'altres autors vernacles que van tocar aquest tema). Aquesta mancança és una autèntica llàstima, perquè a banda del profit que n'hagués resultat per a la confecció de l'estudi que precedeix l'antologia, que a voltes peca una mica de descriptiu, li resta una part de la seva gran utilitat com a introducció a un corpus tan interessant.

MARIONA VIÑOLAS I SOLÉS

***I trovatori nel Veneto e a Venezia*
Atti del Convegno
Internazionale, Venezia,
28-31 ottobre 2004**

**ed. Giosuè Lachin,
presentació de Francesco
Zambon**
**Roma-Padova: Antenore,
2008, cv + 382 pp.**

Les actes d'aquest congrés, celebrat en l'incomparable marc de la seu de la Fondazione Giorgio Cini a l'illa de San Giorgio a Venècia, re-

cullen catorze contribucions que, en la millor tradició de l'escola filològica paduana, cobreixen tots els àmbits de coneixement necessaris per entendre la fortuna dels trobadors en el Vènet i a Venècia (història, història de la literatura, història de l'art, lingüística, paleografia). La llarga introducció al volum de Giosuè Lachin («Introduzione. Il primo canzoniere», pp. XIII-CV) és una monografia dedicada al cançoner *Estense*, conegut amb la sigla *D* pels occitanistes i corresponent al manuscrit α R.4 4 de la Biblioteca Estense e Universitaria de Mòdena. La contribució de Lachin és l'últim títol d'una llarga bibliografia sobre el cançoner *Estense*. Només en els últims anys, aquest testimoni clau en la tradició manuscrita trobadoresca ha donat lloc a alguns treballs com la monografia de Lucilla Spetia («*Intavolare*». *Tables de chansonniers romans. Chansonniers français* (série coordonnée par M. Tyssens). 2. *H (Modena, Biblioteca Estense), Z^o (Bibliothèque Métropolitaine de Zagreb), Liège, Université de Liège, 1997*) o els articles de Fabio Zinelli («D'une collection de tables de chansonniers romans (avec quelques remarques sur le chansonnier estense)», *Romania*, 122 (2004), pp. 46-110) i François Zufferey («Genèse et structure du "Liber Alberici"», *Cultura Neolatina*, 67 (2007), pp. 173-234).

Tanmateix, l'esforç de Lachin es basa en una exhaustiva descripció del manuscrit, en tots els aspectes codicològics i de presentació i ordenació dels continguts, que li permet formular una hipòtesi general sobre la constitució del *primo canzoniere*, és a dir, sobre la formació de la tradició manuscrita de la lírica trobadoresca. La novetat més important avançada per Lachin consisteix en la doble assumpció,

material i cultural, que la forma de les fonts del *Liber Alberici* (secció *D^o* del cançoner de Mòdena) no havia de ser un llibre sinó «una prima raccolta di carte sciolte» i que el cançoner representa la introducció, gràcies a les noves classes intel·lectuals de les ciutats italianes de la primera meitat del segle XIII (*magistri, notarii* i juristes), de criteris refinats i fonamentats en l'ordenació per gèneres i autors dels continguts de les antologies poètiques.

Més enllà de les conclusions avançades per Lachin, que representen, en paraules del mateix autor, una invitació al debat i a la discussió (p. XCIX), és important remarcar com la unitat i coherència del volum es reforça amb aquesta introducció. Els principals temes del congrés hi són tots recordats: la importància del context històric, en particular en l'atenció que l'autor reserva a les classes intel·lectuals d'arrel jurídica i universitària que treballaven en el Vènet del XIII; la necessitat d'anitzar conjuntament i comparativament les dades filològiques amb les aportacions de la història de l'art i en particular de la història de la miniatura; les conseqüències de la diàspora trobadoresca, que no poden limitar-se a l'estudi del paper jugat per Uc de Saint Circ; les relacions canòniques entre lírica dels trobadors i naixement i gènesi de la lírica italiana; i finalment els aspectes paleogràfics, gràfics i lingüístics que caracteritzen la tradició manuscrita dels cançoners vènets.

Les dues primeres intervencions se centren en els aspectes històrics. Daniela Rando («I luoghi della cultura nella marca» pp. 3-25) proposa una reflexió sobre la geografia de la cultura, «e quindi luoghi di elaborazione,

conservazione e trasmissione del sapere [...] non meramente libresco» (p. 4) en la Marca durant la primera meitat del segle XIII. En primer lloc l'autora intenta determinar el concepte de cort, la *curia*, en totes les seves principals significacions: com a «complesso abitativo», «tribunale», seu administrativa. A més, en subratlla el caràcter mòbil, fent un paral·lelisme entre la mobilitat dels trobadors (se cita el cas de Sordello) i l'oscil·lació de les corts senyorívoles entre «città e territorio». En segon lloc, l'autora destaca la importància de les ciutats com a centres culturals. Per això es recorda dels joglars com a mediadors culturals, exercint un paper clau de «volgarizzatori e di educatori del loro pubblico». Es configura, segons Rando, una nova cultura urbana que troba expressió fins i tot en els nivells més alts de l'*ars dictamini*. És el cas de *dictatores* com Gerardo Maurisio, que comença la seva crònica amb «un racconto che pare derivare dal classico repertorio delle *chansons de geste*». És també el cas de Rolandino de Pàdua, jurista i lletraferit, mestre de retòrica a l'*studium* de Pàdua. Finalment, l'arribada dels ordes mendicants a la ciutat va comportar novetats importants: els convents com a lloc d'aprenentatge, conservació i elaboració de coneixement; i la predicació i la confessió com a formes de comunicació entre formal i informal. En aquest context es va establir un nexa precís entre cortesia i ciutat: «*urbanitas-curialitas*, eleganza della lingua, finezza d'animo e buone maniere [...] attraverso la ricchezza di tali sfumature semantiche emergeva il ruolo ultimo della città come luogo politico per eccellenza, deputato alla sintesi e all'elaborazione delle nuove cul-

ture di età medievale». Raffaele Roncato (*Alla corte dei Tempesta: trovatori e «magistri» nel castello di Noale* (sec. XIII-XIV), pp. 27-38) proposa una nota històrica sobre la més que possible presència, en una de les corts importants de la Marca, el castell de Noale, a la província de Venècia, de Ferrarino da Ferrara, «ultimo dei trovatori veneti», i de Pietro de Ceneda, un *magister* que apareix com el primer posseïdor del cançoner *Estense* (D). Recordem que l'última secció del cançoner *Estense*, anomenada *D^c*, està dedicada al florilegi de Ferrarino da Ferrara i a la seva vida.

En la segona secció, reservada a les relacions entre filologia i història de la miniatura, Francesca Flores d'Arcais (*Letteratura cavalleresca e arti figurative nel Veneto dal XIII al XIV secolo*, pp. 39-46) traça un recordatori de la presència de la literatura francesa medieval, en les seves formes èpiques i narratives, en l'art figurativa italiana del segle XIII, sobretot en les miniatures d'alguns importants testimonis venets de la literatura d'*oïl*. El que subratlla l'autora amb més atenció és el fet que les decoracions pictòriques del XIII tenen sovint un subjecte literari francès. Desgraciadament, exemples com el cycle que representa la història d'Yvain, al castell de Rodengo, a la Val Pusteria, són molt rars. És sorprenent, continua l'autora, que representacions anàlogues es trobin en canvi en palaus públics i fins i tot en esglésies de ciutat. És el cas de la Loggia dei Cavalieri de Treviso (1276-77), amb les seves «eleganti scenette» derivades del *Roman de Troie*. Tot i que molt més rars, en el Vènet es poden observar casos de representacions pictòriques derivades també de la literatura en occità, com és el cas de l'escena cortesa de la Casa Finco, en Bassa-

no del Grappa (Vicenza). En aquest cas la datació del fresc, el «più complesso ciclo decorativo ispirato alla letteratura in lingua d'oc nel Veneto» (p. 45), seria de la segona meitat del XIII. Giordana Canova Mariani («Il poeta e la sua immagine: il contributo della miniatura alla localizzazione e alla datazione dei canzonieri provenzali AIK e N», pp. 47-76) ofereix un estudi detallat de les miniatures dels cançoners *AIK* i *N*. En contra de la idea vulgata, l'autora demostra l'origen pròpiament venecià del cançoner *A*, segurament dels últims anys de la dècada dels setanta del segle XIII, i també de *I* i *K*, cançoners bessons, dels últims anys del segle XIII. Aquí interessa particularment la comparació entre *IK* i un manuscrit venecià del *Tresor* de Brunetto Latini, avui conservat a la Biblioteca Capitolare de Verona, on «il linguaggio figurativo» similar permet de vincular tant aquest codi veronès com els parisencs *I* i *K* «a Venezia e agli anni novanta» del segle XIII. Més complex és el discurs en relació al cançoner *N*, pel qual l'autora també proposa, en base a una fina anàlisi de l'estructura de l'antologia i de les miniatures, una datació «agli anni sessanta-primi settanta» del XIII, posant així *N* «non già a valle, come sinora si è creduto, ma a monte degli altri canzonieri veneti». Pel que fa a la localització del manuscrit, l'autora no dubta sobre «la configurazione veneziana del linguaggio formale». Tanmateix, en virtut de la presència de mestres venecians a Pàdua cap als anys 60 del Tres-cents, Canova Mariani no exclou «la possibilità di una collocazione [del cançoner] in ambito patavino e più specificatamente alla corte estense di Monselice».

Amb precisió documental i amb algunes novetats importants Michel Roquebert («L'émigration languedocienne en Italie padane

au cours du XIIIe siècle», pp. 77-95), Gérard Gouiran («Sur quelques troubadours qui franchirent les Alpes du temps de la croisade contre les Albigeois», pp. 97-133) i Saverio Guida («Esperienza trobadorica e realtà veneta», pp. 135-170), aborden la qüestió de la diàspora trobadoresca des d'un punt de vista històric i sociològic destacant, com fa sobretot Guida, el caràcter «europeu» de la tradició cultural, artística i literària de la Itàlia medieval.

Sobre les implicacions que varen tenir els trobadors en el taller literari italià reflexionen Furio Brugnolo («Lirica italiana settentrionale delle origini», pp. 171-205), Roberto Antonelli («Il canone della lirica provenzale nel Veneto», pp. 207-226), Maria Luisa Meneghetti («“Vidas” i “Razos”: sondaggi di stratigrafia funzionale (con una riflessione su fonti e significato del “Sirventes lombardesco”)», pp. 227-251) i Mario Mancini («Sordello, o la fin'amors di un cortigiano», pp. 253-278).

Seguint la tendència de la crítica a subratllar la importància i independència dels models sicilians de la lírica italiana septentrional de començaments del XIII, la contribució de Brugnolo és una anàlisi formal i literària de les peces més antigues de la història de la poesia italiana: la «canzone ravennate» *Quando eu stava ene le tu cathene*, el «frammento piacentino» *O bella bella bella madona* i les primeres cibles de *Resplendente stella de albur* de Giacomino Pugliese conservades en un manuscrit de Zurich. Roberto Antonelli té com a objectiu entendre si en la tradició dels manuscrits vènets, crucial en la història de la recepció de la lírica trobadoresca en tota Europa, hi

hauria la possibilitat d'identificar un cànon literari o almenys una sèrie de valors rellevants des del punt de vista de la relació entre poesia i cultura. A través d'una anàlisi de filologia material i literària dels principals problemes del recull del cançoner *Estense* —és a dir, tripartició per gèneres, *ratio* en la disposició d'autors i textos en el *Liber Alberici*, relació entre successió d'autors i textos i estructura dels plecs del cançoner, espais blancs—, Antonelli conclou que el cançoner *D*, i *a fortiori* els cançoners *AB*, *IK* i *N*, tenen com a fil conductor els *auctores*: «non un libro registro ma probabilmente una raccolta autoriale» on la línia a seguir estaria dictada per les galeries satíriques de Peire d'Alvernhe (en el cas de *D*) i del Monge de Montaudon (en el cas de *IK*). A més, segons Antonelli, amb les antologies *A* i *B* ens trobem «a pieno titolo in una tradizione di *auctores* riconosciuti come tali» on el criteri d'ordenament és la voluntat de documentar una mena de cànon del *trobar clus*. Meneghetti vol analitzar un aspecte poc estudiat de *vidas* i *razos*: el procés de constitució d'aquests textos en prosa, intentant esclarir les etapes més antigues de la seva formació, la posada en circulació i la fruïció. Segons la seva hipòtesi, en la fase més antiga són identificables, des del punt de

vista funcional, dos grups de biografies dels trobadors. El primer, representat pel cançoner *a*, proporciona «un piccolo panorama aneddótico-storiografico della miglior troveria del momento» i coincideix justament amb el primer moment de difusió europea de la lírica occitana (entre la tercera i la quarta croada). El segon, testimoni per el grup de proses contingut en la secció dels folis 43v-47v del cançoner *H*, desenvoluparia una funció de 'protecció' de la seqüència de *coblas* dialogades, que d'altra manera haurien pogut perdre la pròpia fisonomia mètrica, gaudint així de més consideració en el cercle del nou públic i també entre aquells nous poetes que a poc a poc anaven guanyant espai en les corts de la Itàlia septentrional del XIII. Meneghetti conclou la seva intervenció amb una nova lectura del *Sirventes lombardesco* atribuït a Sordello, mostrant un dens entramat intertextual entre aquesta composició i justament les *coblas* del cançoner *H*, esmentades en relació a les *vidas*.

En l'última secció de les actes, es pren en consideració la tradició manuscrita vèneta des del punt de vista paleogràfic, lingüístic i estemàtic. A partir d'aquest últim aspecte, Walter Meliga («I canzonieri *IK*: la tradizione veneta allargata», pp. 305-324) intenta caracteritzar

HISTÒRIA I HISTORIOGRAFIA

Laurent Macé, *Catalogues Raimondins (1112-1229). Actes des comtes de Toulouse, ducs de Narbonne et marquis de Provence*, Tolosa: Archives Municipales de Toulouse, 2008.

Cecilia Devia, *La violencia en la Edad Media. La rebelión irmandiña*, Vigo: Academia del Hispanismo, 2009.

Paulino Rodríguez Barral, *La Imagen del judío en la España medieval. El conflicto entre cristianismo y judaísmo en las artes visuales góticas*, Barcelona: Edicions UB, 2009.

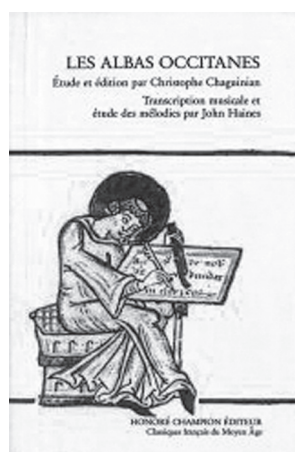
Pau Cateura Bennàsser, *El crèdit i el sistema financer del Regne de Mallorca segles (XIV-XV)*, Palma: Edicions UIB, 2009.

la posició peculiar, «avanzada», que els cançoners bessons de la Bibliothèque Nationale de Paris (IK) ocupen en la tradició manuscrita de la lírica dels trobadors, en particular en relació a la tradició vèneta. Maddalena Signorini («Aspetti codicologici e paleografici della produzione di manoscritti in lingua provenzale (secc. XIII-XIV)», pp. 279-303) es basa en alguns elements clau, com ara la falta de públic lector interessat per la literatura vulgar abans del XIII; el canvi, a partir d'aquest moment, en la grafia, des de la carolina a la gòtica, i la consegüent introducció del 'nou llibre' gòtic, producte d'alta artesanía de context urbà i universitari; i, en últim terme, el procés de selecció dels materials a disposició sota la perspectiva «filològico-letteraria e biografico-narrativa», per avaluar el silenci de la tradició manuscrita trobadoresca entre l'original i la fixació ordenada en els cançoners italians de la segona meitat del XIII. Finalment, Luciana Borghi Cedrini («Lingua degli autori e lingua dei copisti nella tradizione manoscritta trobadoresca», pp. 325-346) aborda el tradicional dualisme entre llengua dels autors i llengua dels copistes. Segons l'autora, almenys a partir de la meitat del segle XII, quan la poesia dels trobadors va començar a tenir una difusió en tot el territori occità i, des de finals del mateix segle, a Europa la llengua de la lírica d'oc va presentar-se cada cop més en forma d'una «interlingua» que permetia a públics cada cop més heterogenis una comprensió «supranacional» dels textos i, a més, permetia també als poetes «di dialogare e competere tra loro in intertextualità e interdiscorsività». És interessant i innovadora la hipòtesi de l'origen vènet del cançoner de

Bernart Amoros, basada en una reinterpretació de les dades sobre «la questione dei fogli acclusi alla parte riccardiana di a».

SIMONE VENTURA

Les albas occitanes

ed. Christophe Chaguinian; ed. musical John Haines
París: Champion, 2008, 356 pp.

L'alba és un gènere que, a diferència d'altres cançons amoroses de l'Edat Mitjana, té una estructura dramàtica o narrativa que reflecteix una situació imaginada més que no pas un estat d'ànim imaginat. En l'alba trobadoresca, la situació que es descriu és sempre la mateixa: una cita secreta entre dos enamorats que es troben de nit o a trenc d'alba, conscients que l'arribada del dia marcarà el final del seu plaer amorós. És justament el caràcter estàtic d'aquest tret narratiu o estilístic el que dona tanta força al gènere: el fet que el lector sap d'entrada que, inevitablement, l'escena s'acabarà amb l'arribada del dia, amb tota la càrrega d'exigències que el món real suscita i a les

quals els enamorats no es poden sostreure. Com explica Peter Dronke, aquest és el teló de fons que imprimeix bellesa i fascinació a l'amor secret que s'evoca en la cançó d'alba.

Potser és per això que les monografies dedicades a aquest gènere són tan abundants, des dels treballs d'Alfred Jeanroy, Jole Scuderi Ruggieri i René Lavaud als anys trenta i quaranta del segle passat, fins a les recents antologies de Toribio Fuente Cornejo (1999), Gérard Gouiran (2005) i la que aquí es ressenya, passant per diversos estudis de Martí de Riquer, Peter Dronke, Pierre Bec i Elizabeth Poe, entre d'altres, i, sobretot, per l'excel·lent recull monogràfic *Eos. An Enquiry into the Theme of Lover's Meetings and partings at Dawn in Poetry*, a cura d'Arthur Hatto (L'Haia, Mouton, 1965).

La proposta de Christophe Chaguinian, diguem-ho d'entrada, és la més ambiciosa i filològica de les que han aparegut recentment. El treball consta d'un estudi introductori d'un centenar de pàgines que planteja un estat de la qüestió molt acurat sobre els límits del corpus, els orígens i epígons del gènere i el paper de l'alba en l'imaginari poètic dels trobadors. Així, l'autor defensa que el públic medieval interpretava com a *albas* poemes de temàtica i forma molt diversa, amb l'única condició que continguessin el motrefrany *alba*. A més, Chaguinian traça una nova classificació de les *albas* occitanes a partir d'allò que descriu com el «tipus original del gènere», és a dir «l'alba de separació». Aquesta classificació no és nova, però Chaguinian la perfila i enriqueix amb reflexions i arguments que provenen essencialment de l'anàlisi dels textos (més que no pas, i és un mèrit

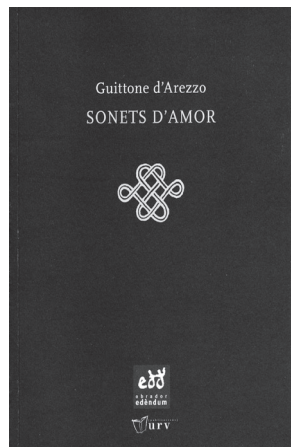
important, d'un *horizon d'attente* filològic imposat modernament als poemes): així, l'autor opta per no reconèixer les modalitats riquerianes de les «contra-albas» i les «albas a lo divino», i es decanta per interpretar l'evolució del gènere en un pla bàsicament formal. Al final de la seva vida trobadoresca, doncs, l'alba occitana s'hauria acabat transformant en «un genre thématique-formel où un trait externe, le mot-refrain, a fini pour jouir une importance aussi grande que le thème» (p. 91). La qüestió és de gran interès, i possiblement haurà de ser contraposada amb punts de vista diferents, però Chaguinian planteja les coses en un marc interpretatiu que té la virtut d'ampliar l'horitzó dels estudis sobre el gènere i que només per aquesta raó mereix tot el reconeixement del lector. L'esmentat estudi està seguit de l'edició comentada de les *albas* occitanes que han conservat la notació musical, a cura de John Haines.

L'edició i anotació dels poemes és acurada i plena d'observacions pertinents. Amb tot, el criteri editorial, tal com s'explicita als «Principes d'édition et de présentation des textes», no es proposa ni reconstruir un text 'original' ni reproduir la lliçó del *bon manuscrit* escollit en cada cas. Aquest principi pot semblar discutible en alguns passos, com quan en l'alba tardana *Eras diray ço que us dey dir* el que s'acaba reproduint en realitat és l'edició de Martí de Riquer (1950), amb retocs. El comentari que acompanya les dues peces catalanes (*Eras diray*, ja citada, i *E quant m'es greu*) situa correctament els poemes en el seu context tardà i està en general atent a les característiques lingüístiques i gràfiques dels poemes. Llàstima, només, que en aquest cas

concret l'autor no hagi tingut en compte les observacions d'Illaria Zamuner en l'estudi introductor al cançoner occità V a propòsit de la presència del gènere *alba* en la tradició manuscrita catalana (*Intavolare*, 2003), ni la reconstrucció textual i mètrica que vaig proposar fa poc d'aquests dos poemes a «Deux *albas* catalanes anonymes du XIVe siècle», a *L'espace lyrique méditerranéen*, Toulouse, Presses Universitaires du Mirail, 2006, pp. 265-290.

ANNA ALBERNI

Sonets d'amor Guittone d'Arezzo

ed. Eduard Vilella
Santa Coloma de Queralt:
Obrador Edèndum –
Publicacions URV (*La flor
inversa*), 2008, 129 p.

«La flor inversa» és una col·lecció dedicada a divulgar la lírica romànica medieval en traduccions al català. Des de 1996 s'hi han publicat sis volums, un de poesia galaicoportuguesa (2001) i cinc de poesia occitana (1996-1999), entre els quals dels trobadors Jaufré Rudel, Raimbaut d'Aurenga i

Guillem d'Aquitània. Amb *Sonets d'amor* de Guittone d'Arezzo la col·lecció enceta una nova etapa a Obrador Edèndum.

Sonets d'amor és una antologia de l'obra amorosa del poeta italià Guittone d'Arezzo (1230/35-1294). Els vint-i-set sonets seleccionats van acarats amb una traducció al català fidel, en prosa, i són comentats un a un al final del llibre. L'edició, la introducció i els comentaris, i la traducció són a cura d'Eduard Vilella, que ja havia fet les traduccions dels textos publicats en altres volums de la col·lecció «La flor inversa».

L'antologia es basa en l'única part de la poesia de Guittone d'Arezzo que compta amb edició crítica moderna: els vuitanta-sis sonets d'amor conservats en el Laurenziano (L) –el principal manuscrit que ha transmès l'obra de Guittone–, i editats per Lino Leonardi el 1994 (fa uns anys, però, que l'obra poètica sencera es pot llegir on-line a la *Biblioteca Italiana*, www.bibliotecaitaliana.it). L'obra de Guittone és més àmplia: inclou encara altres sonets d'amor, cançons d'amor, sonets morals i *lettere* en prosa. Leonardi considerava que els sonets d'amor copiats al manuscrit L formaven un corpus unitari i independent de la resta de l'obra, organitzat conscientment com a cançoner (no necessàriament per Guittone mateix), en el qual es desenvolupa una història d'amor amb un principi i un final entre Guittone i la seva estimada, la qual també pren la paraula en alguns sonets. Vilella parteix de la hipòtesi de Leonardi a l'hora de seleccionar els sonets de l'antologia: escull sonets que siguin representatius de cada fase d'aquesta història d'amor (per exemple, el 19, que correspon al VI en la numeració de l'antologia), «Si como ciascun,

quasi enfigitore», en què el poeta confessa penedit que fins ara ha estat fingint un «perpetto amore» a la seva estimada i que per tant no se la mereix, almenys fins que sigui digne d'ella).

La hipòtesi de Leonardi també guia els comentaris a cada composició. Inclouen generalment una breu paràfrasi dels sonets i explicacions a versos concrets (lèxiques, per exemple, o d'interpretació), i llegeixen cada sonet en relació amb els que no són presents en l'antologia per tal que el lector segueixi la història que s'hi desenvolupa.

La «introducció» al llibre és més aviat un article, que gairebé podria circular independentment, sobre el paper de Guittone en la lírica medieval, i en particular sobre els sonets d'amor. De fet, porta un títol propi: «Cant i desencant: sobre els sonets d'amor de Guittone d'Arezzo». En destaca l'atenció a dos aspectes sobre els sonets d'amor: l'artifici formal amb què estan elaborats, exemple evident del *trobar ric*, i el motiu del desencant davant un ideal trobadoresc que ja no té sentit.

En la introducció Vilella reivindica la lectura i l'estudi de la poesia de Guittone, que ha estat bandejat i criticat negativament des de Dante –que el considerava localista i oposat al *dolce stil novo* que ell encapçalava– fins a l'actualitat, que li ha donat poca atenció en part per la complexitat formal de les seves poesies. Amb molta raó, Vilella demana per a l'obra de Guittone d'Arezzo el lloc que li correspon, sense exagerar-ne la importància i la qualitat, però valorant el que té de bo i de peculiar, com a «el més gran i més influent poeta italià abans de Dante» (p. 13).

MONTSE FERRER

El corazón devorado. Una leyenda desde el siglo XII hasta nuestros días

Isabel de Riquer

Madrid: Siruela, 2007, 308 pp.

Una de les històries més conegudes de la literatura medieval és la llegenda de Guillem de Cabestany i del cor menjat. Gairebé tothom l'ha sentida perquè sovint acompanya les explicacions sobre els trobadors catalans a les classes d'educació secundària. En aquest cas, potser el professor també afegeix que la llegenda ha tingut gran difusió perquè prové d'uns personatges folklòrics arquetípics i que s'ha perpetuat a la història de la literatura occidental amb un vigor considerable per part d'autors cultes. Ara bé, tothom la coneix, però ningú n'ha fet mai una sistematització de textos tan acurada com la que ens presenta Isabel de Riquer en aquest volum, aparegut en una editorial que ha fet del tema medieval una de les seves principals línies de publicació.

Els tres personatges folklòrics que protagonitzen la llegenda han

estat estudiats: la dona adúltera, que menja les entranyes del seu amant, presentades com a àpat pel marit gelós que l'ha fet matar. Aquests personatges tenen un clar lligam antropològic amb certs costums molt presents en diferents civilitzacions antigues (egípcia, clàssica i hindú) i que han arribat fins als nostres dies en àmbits tribals, com és el fet de donar gran importància als òrgans interns com a fonts de diversos poders i sentiments. S'han publicat estudis sobre aquests aspectes i altres de la tradició del cor menjat i la seva difusió, però fins ara mai no s'havien traslladat al castellà, i de manera sistemàtica, totes les referències medievals sobre aquest tema. I el millor de tot és que el recull no s'atura en aquesta època, sinó que continua fins a donar referències de rabiosa actualitat, no només en literatura, sinó també en cinema. El volum d'Isabel de Riquer, per un costat ens ofereix un tast dels estudis sobre el motiu del cor menjat –una bona base per introduir-nos-hi– però sobretot cal destacar la selecció de textos i la presentació que en fa, amb una introducció detallada per a cada text i autor.

La llegenda del cor menjat s'anà formant durant l'Edat Mitjana, en concret durant el segle XII. En tenim les primeres referències en la literatura de tradició celta. Apareix per primer cop en el *Tristany* de Tomàs d'Anglaterra, quan en un moment d'oci Isolda canta el *lai de Guirún*, que explica la llegenda. Si hi afegim que en la teologia medieval d'arrel aristotèlica el cor representava el centre de les emocions, tant de l'amor envers una altra persona, com de l'amor que devem a Déu, és normal que ràpidament l'òrgan que es mengés la dama fos inexorablement el cor.

Malgrat l'origen celta en diversos lais, l'interès durable per la llegenda segurament es deu en gran part a les vides del trobador rossellonès Guillem de Cabestany, que daten de 1240 i 1270. Aquestes biografies literàries van donar gran prestigi tant al trobador com a la llegenda, que fou aprofitat pels autors italians de l'època medieval (Dante i Boccaccio) i amb ells la llegenda va recórrer les lletres occidentals posteriors. Durant aquesta època, la llegenda s'usava per exaltar l'amor, que culmina amb la mort dels amants. A la difusió medieval del motiu, també es dona gran importància al banquet com a punt àlgid de la narració i com a mostra d'alta gastronomia medieval, ja que el marit gelós encarrega als seus cuiners que no escatimin esforços a l'hora de preparar el cor amb tot tipus de condiments luxosos.

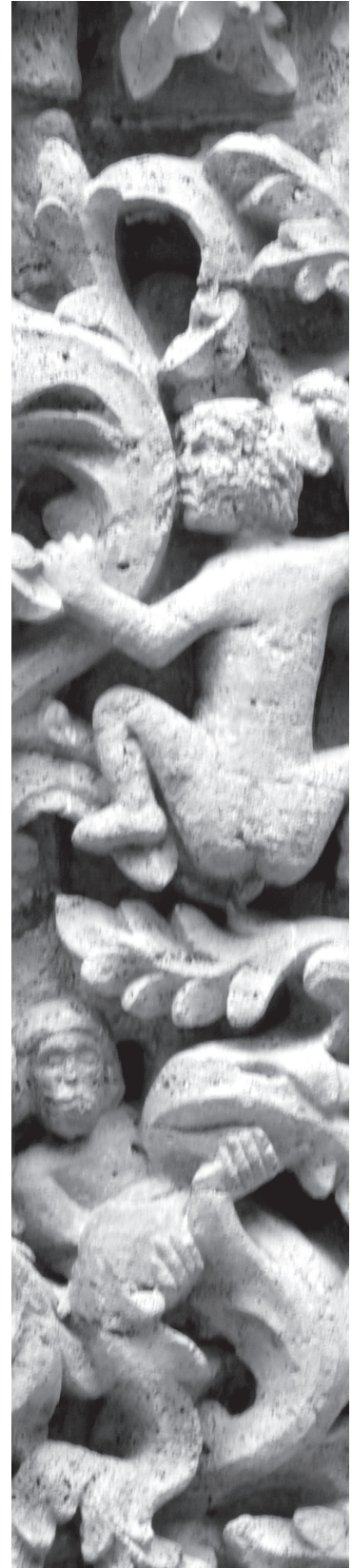
A partir del segle XVI, les coses canvien. La llegenda es continuarà difonent, però canviarà el sentit de la lectura, ja que es llegirà en clau moral. Es deixarà de promocionar aquest amor a ultrança, propi del món feudal medieval, per criticar l'amor adúlter i avisar de les terribles conseqüències que pot tenir si els seus protagonistes s'entossudeixen a portar-lo a la pràctica i mantenir-lo. L'avís moral està servit i va tenir el seu origen a França.

Amb el pas de l'Edat Moderna, però, la llegenda fou bandejada per immoral i medieval. Sortosament, amb el Romanticisme europeu i la Renaixença catalana tornem a tenir una revifalla vigorosa del motiu, ara ja amb diferents lectures, per bé que el discurs moral encara hi és present en algunes interpretacions. Durant el segle XX també serà font d'inspiració per a diversos

autors, entre els quals Albino Luciani, que seria papa amb el nom de Joan Pau I, i ha aparegut també en diferents pel·lícules, cosa que mostra la vigència de la llegenda com a motiu folklòric. I encara no s'ha aturat, ja que en aquest segle XXI també l'han usada poetes de gran renom, com és el cas de Pere Gimferrer.

El recull ens proposa una antologia de vint-i-dos textos traduïts al castellà, alguns per primer cop, dels quals la llegenda del cor menjat n'és la base, però a més també ens aporta molta informació sobre altres obres on apareix la llegenda, d'autors molt diversos, en llengües diferents i d'èpoques variades. Aquesta és la gran aportació de l'obra: recollir la tradició de la llegenda del cor menjat en la major part de les versions que ha tingut en la literatura occidental i permetre'ns de constatar la vitalitat i la divulgació que ha tingut al llarg dels segles, ja que encara ara poetes i estudiosos s'hi inspiren a l'hora de crear la seva obra. Gràcies a aquest volum podem comprovar de primera mà fins a quin punt pot continuar agradant i interessant aquesta llegenda, ja que ens posa a l'abast el conjunt de textos que la reporten per poder-los llegir i resseguir. Trobem, doncs, reunits en un sol volum, més de set-cents anys de tradició escrita de la llegenda del cor menjat.

ENRIC BASSEGODA

Detall del primer foli del *Terç del Crestià* de Francesc Eiximenis encarregat per Ramon Çavall, el personatge representat aquí assegut rebent l'oba de mans d'un àngel (Madrid, BN, ms, 1792).

Col·laboradors

Maricarmen Gómez Muntané és doctora en Filosofia i Lletres per la Universitat de Barcelona, cursà estudis superiors de música al Conservatori del Liceu i de musicologia a la Universitat de Göttingen. Becària Fulbright a Princeton (1989-90), des de 1998 ocupa la càtedra de Música antiga de la Universitat Autònoma de Barcelona. Ha estat *Director-at-Large* de la Societat Internacional de Musicologia (1987-97). Col·laboradora en múltiples publicacions d'àmbit internacional, entre els seus llibres més recents destaquen *La música medieval en España* (Kassel, 2001) i *Las Ensaladas (Praga, 1581)* (València, 2008).

Marta Marfany (Barcelona, 1973) és llicenciada en Filologia Romànica (1996) i en Filologia Catalana (1997) per la Universitat Autònoma de Barcelona, on va obtenir el grau de doctor amb la tesi *La traducció catalana medieval de «La Belle Dame sans merci» d'Alain Chartier* (2008). És professor associat del departament de Filologia Catalana de la Universitat Autònoma de Barcelona i forma part del projecte *Corpus Digital de Textos Catalans Medievals: Traduccions* (UAB). Actualment treballa en la recepció de la poesia francesa a la Corona d'Aragó durant els segles XIV i XV.

Stefano Maria Cingolani (Roma, 1956) és doctor en Filologia Romànica per la universitat La Sapienza de Roma. Ha estat professor a la universitat Tor Vergata de Roma (1989-1994), professor visitant a la Universitat de Barcelona (1995-1999) i a la Universitat Pompeu Fabra (2000). Actualment es dedica a la investigació. Ha publicat un centenar d'articles sobre èpica, novel·la i hagiografia francesa, lírica trobadoresca i italiana i literatura catalana. Entre els seus llibres més recents destaquen *Historiografia, propaganda, comunicació al segle XIII. Bernat Desclot i les dues redaccions de la «Crònica»*, (IEC, 2006) i *Les Quatre Grans Cròniques i la historiografia catalana des del segle X al XIV* (Base 2006), premi Crítica Serra

d'Or. És editor de la col·lecció de fonts històriques, els *Monuments d'Història de la Corona d'Aragó*, de la qual han aparegut els dos primers volums.

Xavier Renedo és professor de literatura medieval a la Universitat de Girona, es dedica, per una banda, a l'estudi i a l'edició de textos religiosos medievals –sobretot de Francesc Eiximenis, en destaquem el *Dotzè Llibre del Crestià. Primera part, volum primer*, (Universitat i Diputació de Girona 2005, OFE, 1)– i, per l'altra, a l'estudi de la influència de la literatura religiosa sobre la societat i la cultura catalanes dels segles XIII-XV –en aquest sentit cal destacar els seus treballs sobre el *Llibre dels fets* de Jaume I.

Sadurní Martí (Girona, 1968), és professor de Literatura Medieval a la Universitat de Girona i director de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes. S'ha dedicat sobretot a l'estudi de la tradició dels cançoners catalans medievals, de la transmissió textual de les obres de Francesc Eiximenis i d'aspectes teòrics de la crítica textual. Sobre l'obra d'Eiximenis, a banda d'articles sobre la tradició del *Dotzè* i del *Llibre dels àngels*, ha publicat *Àngels i dimonis* (Quaderns Crema, 2003), prepara l'edició del *Segon del Crestià* i del *Llibre dels àngels* per a les OFE i coordina la base de dades *Eiximenis DB*.

David Guixeras (Figueres, 1972) és professor de secundària. Ha publicat diversos treballs sobre la tradició textual i les fonts de l'obra política d'Eiximenis i ha tingut cura, juntament amb Xavier Renedo, de dues antologies de textos eiximenians (Barcino, en català, i Barcino-Tamesis, en anglès). Té en premsa la traducció d'un assaig de Gian Luca Potestà (*El tiempo del apocalipsi. Vida y obra de Joaquín de Fiore*, a Trotta) i una nova versió castellana del *Curial e Güelfa* (Barcino-DVD Ediciones). En aquesta mateixa revista ha publicat el treball «Epicuris, descreguts i beats a l'obra de Joan Pasqual» (5, 2006).